

MASARYKOVA UNIVERZITA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií

Obor Mezinárodní vztahy

Identita státu a demokratizace ve státech
střední a východní Evropy

Magisterská diplomová práce

Bc. Barbora Prášková

Vedoucí práce: PhDr. Michal Kořan, Ph.D.

UČO: 273737

Obor: Mezinárodní vztahy

Imatrikulační ročník: 2014

Brno, 2015

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma „Identita státu a demokratizace ve státech střední a východní Evropy“ vypracovala samostatně a jen na základě uvedených zdrojů.

V Brně, dne 10. prosince 2015

.....

Barbora Prášková

Chtěla bych poděkovat vedoucímu práce PhDr. Michalu Kořanovi, Ph.D., za vstřícný přístup a trpělivost během konzultací a za cenné rady, podněty a užitečné připomínky k mé diplomové práci. Děkuji také svým blízkým a přátelům za nepřetržitou podporu.

Obsah

1. Úvod.....	5
2. Teoretické předpoklady konceptu identity.....	8
2.1. Konstruktivismus a koncept norem.....	8
2.2. Kultura a národní identita.....	12
3. Demokratizace.....	16
4. Operacionalizace konceptů.....	23
5. Česká republika.....	27
5.1. Konstitutivní normy.....	27
5.2. Sociální významy.....	28
5.3. Relační srovnání.....	29
5.4. Kognitivní modely.....	31
5.5. Národní identita a politický vývoj.....	32
6. Polsko.....	38
6.1. Konstitutivní normy.....	38
6.2. Sociální významy.....	39
6.3. Relační srovnání.....	40
6.4. Kognitivní modely.....	41
6.5. Národní identita a politický vývoj.....	42
7. Ukrajina.....	46
7.1. Konstitutivní normy.....	46
7.2. Sociální významy.....	47
7.3. Relační srovnání.....	49
7.4. Kognitivní modely.....	50
7.5. Národní identita a politický vývoj.....	51
8. Moldavsko.....	56
8.1. Konstitutivní normy.....	56
8.2. Sociální významy.....	57
8.3. Relační srovnání.....	58
8.4. Kognitivní modely.....	59
8.5. Národní identita a politický vývoj.....	60
9. Závěr.....	63
10. Použité zdroje.....	70
10.1. Primární zdroje.....	70
10.2. Sekundární literatura.....	71

1. Úvod

Pád komunistických režimů na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století znamenal klíčovou událost v mezinárodním systému. Mnoha státům přinesl dalekosáhlé změny. Pro státy střední a východní Evropy představoval zásadní proměnu politických režimů. Státy, které byly do té doby součástí tzv. východního bloku, se postupně a s různým úspěchem začaly přetvářet na demokratické. Bývalé sovětské republiky získaly nezávislost. Státy nabyly nebo obnovovaly svou suverenitu a státnost. Státnost, jež u některých států svými kořeny sahá hluboko do minulosti. Státnost, kterou některé státy nabyly poprvé v historii a mohly ji spojit se svou národností nebo etnicitou.

Nové podmínky, s nimiž se země musely vyrovnávat, představovaly pro každou z nich jinak velkou výzvu. Autorka předkládané práce si je vědoma, že demokratizace má mnoho příčin, stejně tak na ni působí mnoho vlivů. Politické, geopolitické, materiální apod. Přesto, nebo právě proto se chce v práci zaměřit na to, jakou roli, přes všechny ostatní faktory, hrají v demokratizaci prvky identitární. Práce nebude hledat pouze negativní vlivy identity na demokratizaci, ale pokusí se osvětlit také možný přínos identitárních faktorů na demokratickou tranzici. Práce si z výše zmíněných důvodů neklade za cíl hledat kauzální vztahy, ale spíše objasnit možné korelace dvou fenoménů.

Práce se zaměří na čtyři země bývalého východního bloku, z toho dvě postsovětské republiky. Českou republiku a Polsko, země s dlouhou historickou tradicí, s obdobími problémů, křivd, ale také úspěchů a slávy. Země s historií etnických problémů, ale nyní v tomto ohledu stabilní. Země, které představují pozitivní příklady proběhnuvší demokratizace, jejíž největší úspěch lze spatřovat v integraci do západoevropských struktur, především Severoatlantické aliance a Evropské unie. Další ze zvolených zemí, Ukrajina, sdílí s předchozími dvěma zeměmi dlouhou historii národa a státnosti, která však byla dlouhodobě poznamenána častými proměnami a etnickou rozmělněností, různými kulturními vlivy, zvraty a křivdami, a některé z těchto problémů si s sebou nese dodnes a pokouší se s nimi vyrovnat. Přes časté pokusy o ustavení účinných demokratizačních procesů se země potýkala s překážkami, vyplývajícími z politických a geopolitických vlivů, špatně fungující státní správy apod. Čtvrtým zvoleným případem bude Moldavsko, stát, který nezávislost a státnost získal poprvé v dějinách s rozpadem Sovětského svazu. Stát s teprve se formující identitou, stát, jehož jako politickou entitu zásadně ovlivňuje několik (nejen) kulturních vlivů.

Práce si stanovuje čtyři výzkumné otázky, na které bude hledat odpověď. První otázka zní: *Jakým způsobem ovlivňovala identita států demokratizační proces v daném státě? Podporovala jej, nebo jej komplikovala?* Na první otázku navazuje otázka druhá: *V případě, že identita států demokratizační proces komplikovala - jakými způsoby se to dělo?* Tato otázka se bude pokoušet najít odpovědi, jež by měly vysvětlit, které prvky identity států, tak jak budou řešeny v teoretické kapitole a poté operacionalizovány, kladly překážky demokratické tranzici. Tato otázka nemá primárně za cíl hledat vysvětlení, proč v některé ze zvolených zemí probíhala demokratizace pomaleji nebo proč začala později, a proč ještě není dokončena, ale i v případě úspěšných příkladů se pokusí ukázat vlivy, které měly na demokratizaci negativní, byť ne určující vliv. Třetí otázka zní: *Jaké prvky identity států a demokratizačního procesu je možné identifikovat v zahraniční politice daného státu?* Tato otázka je postavena na předpokladu, že identita států není jen něco extrahovatelného z veřejného mínění obyvatel dané země, ale že může také na politické úrovni určovat nebo alespoň ovlivňovat národní zájmy. Poslední, čtvrtá otázka se ptá: *Jakým způsobem reflektovaly státy ve své zahraniční politice případný konflikt identity a demokratizačního procesu?* Na základě výše zmíněného předpokladu bude tato otázka hledat odpovědi na to, jak se v zahraničních politikách projevoval negativní vliv identity států na demokratizační proces.

Nejprve se práce zaměří na koncept identity států. Budou popsány teoretické přístupy a pojetí identity a východiska pro další účely práce. Dále se práce bude věnovat procesu demokratizace a s tím spojeným pojmům, zejména konceptu liberální demokracie, který v současnosti funguje jako modelový systém, k němuž směřují demokratizační snahy určených zemí. Nastíněny budou základní demokratizační projekty Rady Evropy a Evropské unie, dvou mezinárodních organizací, které pro demokratizující se země patří v tomto kontextu k nejvýznamnějším. Poté bude vysvětlena operacionalizace zvolených konceptů pro následné použití na jednotlivých případech.

Kapitoly týkající se jednotlivých zemí se zaměří na podobu identity dané země na základě zvoleného konceptu obsahu kolektivní identity, jehož autorem je Rawi Abdelal a kol. Kolektivní identitě připisují čtyři vzájemně se nevylučující složky – konstitutivní normy, sociální významy, relační srovnání a kognitivní modely. (Abdelal a kol. 2009: 19) V některých případech již základní aspekty identity států naznačí odpovědi na zvolené otázky. V ostatních případech se práce bude dále věnovat událostem, které měly vliv na demokratizaci, a bude hledat, zda se v nich objevily stanovené prvky identity a zda danou událost, potažmo demokratizaci nějakým způsobem ovlivnily.

V prvních části práce bude čerpáno především z teoretické literatury věnující se kolektivní identitě jako primárně sociologickému fenoménu, specifitěji poté národní identitě, jejím rolím v mezinárodních vztazích a jejím možným vlivům na zahraniční politiky států. Stručně bude nastíněn také koncept norem, který s problematikou identity úzce souvisí. V kapitole týkající se fenoménu demokratizace bude čerpáno jak z teoretické literatury, tak z dokumentů mezinárodních organizací. V částech zaměřených na zvolené státy pak bude využito zdrojů z oblasti sociologie a demografie, a to především pro využití dat z veřejných průzkumů, dále analytických textů věnujících se identitě nebo demokratizaci daného státu a historiografických zdrojů. Kde je to z hlediska dostupnosti možné bude využito také primárních pramenů.

2. Teoretické předpoklady konceptu identity

Následující kapitola představí teoretické koncepty identity státu, budou uvedeny prvky, které mohou být v identitě státu obsaženy a pojetí, která je možno s identitou státu spojovat. Primárním cílem kapitoly je představit koncept, s nímž bude v textu pracováno. Základní teoretický předpoklad, ze kterého bude práce vycházet, se týká toho, jak identita státu v mezinárodních vztazích funguje a jak s ní lze operovat: *Odchyly v identitě státu nebo změny v identitě státu ovlivňují národní zájmy a politiky států.* (Jepperson, Wendt, Katzenstein 1996: 52) Práce si tedy na základě tohoto předpokladu stanoví rámec obsahu identity a státu a pokusí se najít korelaci s procesem demokratizace či demokratické tranzice¹.

Sociologická perspektiva národních zájmů, podle Katzensteina, nabízí pohled, kde národně bezpečnostní zájmy jsou definovány aktéry, kteří reagují na kulturní faktory. Materiální kapacity jsou pro analýzu nepochybně důležité a mnohdy rozhodující faktory. Otázkou, která je významná rovněž pro tuto práci, však zůstává, o jaké další druhy moci aktéři usilují a s jakým účelem. Katzenstein se soustředí na dva koncepty: kulturně-institucionální kontext politiky a na vůči sobě vzájemně konstruované identity států, vlád a dalších politických aktérů. Prostřednictvím tohoto konceptu se snaží ilustrovat, jak společenské faktory utvářejí různé aspekty politiky národní bezpečnosti. (Katzenstein 1996: 2-5) Práce se tedy bude pomocí tohoto konceptu snažit ukázat, jak identitární faktory v jednotlivých zemích ovlivňují politické agendy související s demokratizací a demokratickou tranzicí.

2.1. Konstruktivismus a koncept norem

Následující text stručně načrtne koncept norem, který může práci posloužit jako nástin toho, z čeho národní identita vychází a jakým způsobem může fungovat. Text tedy přispěje ke zdůvodnění výše zmíněného konceptu vlivu národní identity na národní zájmy, potažmo na praktickou politiku, do které spadají také aktivity spojené s demokratizací. Na prvky demokratizace, tak jak bude rozpracována ve třetí kapitole, lze rovněž nahlížet jako na soubor norem, jež státy z různých důvodů chtějí, nechtějí, případně musejí přijmout, či kterým jsou nuceni se adaptovat. Následující pasáž si klade za cíl nastínit základní principy konstruktivistického pojetí mezinárodních vztahů, které souvisejí s tématem této práce, uvést teoretický základ, z něž identita vychází, a popsat základní mechanismy, které spojují koncept norem a identitu. Předmětem další podkapitoly bude charakteristika a obsah národní identity.

¹ Tyto koncepty budou představeny v následující kapitole.

Norma je popisována jako kolektivní očekávání řádného chování aktérů v rámci dané identity – tedy v rámci jakéhosi „sebepojetí“ aktéra. Normy pak lze rozdělit na konstitutivní (ty, které definují identitu aktéra) a regulativní (specifikující správné provádění již definované identity). (Katzenstein 1996: 5) Z konstruktivistického pohledu je mezinárodní systém určován mezinárodní distribucí idejí. Sdílené ideje, očekávání a přesvědčení o vhodném jednání jsou tím, co dává světu strukturu, řád a stabilitu. V mezinárodním systému založeném na idejích jsou změny v idejích a normách hlavními hybateli systémové změny. (Finnemore, Sikkink 1998: 894)

Sociologická perspektiva v mezinárodních vztazích vidí státy jako společenské aktéry, mezi kterými probíhají interakce a tím produkují sociální realitu. Mezi aktéry v mezinárodním prostředí tak dle tohoto konceptu probíhá socializace, která se mimo jiné stává také nástrojem propagace norem. V kontextu této práce půjde o demokratizaci v podobě transformace k liberální demokracii v pojetí především západní Evropy. Mohou existovat tři důvody, proč státy jsou ochotny přijímat normy nové. Tedy, což zajímá tuto práci, proč se přizpůsobovat liberálně-demokratickému konceptu. Může to být legitimizace, která se stává důležitým procesem, jenž přispívá k vnímání domácí legitimacy, kterou drží občané státu. V tomto kontextu je domácí legitimita přesvědčením, že existující politické instituce jsou lepší než jiné alternativy, a proto je třeba je respektovat. Druhým důvodem je konformita, kterou státy dokazují adaptováním vůči sociálnímu prostředí – naplňují potřebu být součástí skupiny, někam náležet. Třetím důvodem je úcta. Ta se vztahuje k oběma předchozím důvodům. Je vyjádřením toho, jak politické elity přijímají nové normy, protože chtějí, aby o nich ostatní smýšleli dobře, a chtějí se dobře cítit samy. (Finnemore, Sikkink 1998: 902-903)

Identita státu v tomto kontextu představuje jakýsi rámec, který je tvořen normami, jež představují očekávání určitého jednání (viz výše) a dle kterých stát jedná jak v domácí, tak v mezinárodní politice. V této souvislosti je třeba uvést pojem internalizace, což je proces, kterým se norma stává natolik přijímanou, že ji aktéři začnou považovat za samozřejmost a začnou se s ní automaticky ztotožňovat. To je také považováno za ultimativní cíl přijímání demokratických principů. Norma se tak může stát velmi silnou (jednání podle ní je samozřejmé) a obtížně rozeznatelnou (aktéři ani nezvažují, že by se nepřizpůbili). (Finnemore, Sikkink 1998: 904) Důvody pro internalizaci norem jsou dle Wendta (1999: 250) tyto: aktéři jsou k tomu donuceni; je to v zájmu aktérů; vnímají normy jako legitimní.

Normy, včetně těch obsažených v identitě neboli sebepojetí státu, mohou ovlivňovat také prostředky nebo způsoby, které aktér shledává dostupnými a vhodnými. I když může existovat mnoho způsobů, jak dosáhnout cíle, aktéři mohou některé způsoby odmítnout jako

nevhodné z normativně stanovených důvodů. Kowert a Legro představují schéma, kde na jednu stranu staví tzv. normativní struktury – tj. normy jednání a identity aktérů, a na druhou stranu zájmy, prostředky a jednání aktérů. Tyto dvě části spojují vzájemnými vlivy. Zájmy aktérů jsou podle autorů věci, která může být ovlivňována normami. Zmiňují fakt, že ekonomicko-racionalistické teorie pomíjejí skutečnost, že mohou být ovlivněny směrem, jenž odporuje strategickému imperativu nebo mezinárodnímu prostředí. (Kowert, Legro 1996: 462-464) Důvody, proč aktéři normativně volí či odmítají některé způsoby dosažení cíle nebo zájmů, mohou vyplývat z pojetí identity daného aktéra, která se může s některými způsoby dosažení cíle nebo zájmů vylučovat.

Normy jednání se mohou promítnout v určitých národních identitách. Identita může jednak ovlivňovat pravidla jednání v daném politickém prostředí, ale normy jednání mohou rovněž interagovat s pojetími identity. Jednou z typických norem, které Kowert a Legro zmiňují, je suverenita. Vyhraničuje globální politický prostor na národní státy a tím jim přiděluje legitimitu představ (např. národa) některých aktérů. Normy z různých úrovní mohou ovlivňovat jak zájmy nebo prostředky aktérů, tak jiné normy a mohou interagovat napříč úrovněmi. (Kowert, Legro 1996: 465-467)

Demokratizace v pojetí, v jakém si ji ve třetí kapitole stanoví tato práce, stojí na interakci domácí politiky jednotlivých států s mezinárodně akceptovanými normami jednání, které do států přichází zvenčí a jsou propagovány či úzce spojeny s mezinárodními či nadnárodními aktéry. V tomto ohledu je třeba uvést, že normy mohou být studovány na různých úrovních analýzy. Obvykle se uvádí domácí, regionální a mezinárodní úroveň. Jak bylo nastíněno výše, domácí normy jsou často úzce propojeny s mezinárodními normami a mnoho mezinárodních norem vzniklo jako domácí normy, které se staly zásluhou tvůrců norem mezinárodními. Kontext demokratizace dále souvisí s tím, že mezinárodní normy navíc musejí získávat vliv v prostředí domácích struktur a domácích norem, což může vyústit v různé způsoby interpretace a přizpůsobení se. (Finnemore, Sikkink 1998: 892-893)

Zdroje norem souvisí s procesem tvorby kolektivních norem a identity – v širším slova smyslu konstrukcí socio-politických skutečností. Dle Kowerta a Legra je tato problematika odborníky často opomíjená, proto se jmenovaní autoři snaží vytvořit alespoň základní schéma možných zdrojů norem samotných. Za jeden ze zdrojů, který vyplývá také z předchozího textu, považují jiné normy. Zde však připouštějí riziko definice kruhem. Mezi další zdroje norem řadí procesy v prostředí, sociální procesy a vnitřní procesy. (Kowert, Legro 1996: 469-470)

Procesy v prostředí vycházejí ze vzorové interakce aktérů a jejich prostředí. Aktéři se mohou setkat s rychle se měnícím prostředím, s kontinuálními podmínkami prostředí nebo

s nejistými charakteristikami prostředí. (Kowert, Legro 1996: 470) Udržování norem a identit je další věcí vztahující se k prostředí. Zde je třeba zohlednit především čas a kontinuitu prostředí, aby se dalo na základě empirií vyvodit, že opakování normy posiluje a čím déle norma není napadnuta, tím více se posiluje její pozice. (Kowert, Legro 1996: 472) Třetím jevem týkajícím se prostředí je proměňování norem. Jednou z možností je, že v prostředí se odehraje šok, který způsobí změnu tím, že uvolní závazky k existujícím identitám nebo normám jednání. Zde je však problém s definicí „šoku“ a také se skutečností, že v některých situacích je „šok“ právě prvkem identitu posilujícím. (Kowert, Legro 1996: 473-474)

Sociální procesy spojené s tvorbou norem představují zobecnění týkající se interakcí lidských bytostí, organizací, států nebo dalších aktérů. Normy se mohou šířit například transvládními sítěmi (což může podpořit tvorbu společné identity), dále prostřednictvím mezinárodní organizace nebo může jít o domácí proces. Procesy šíření mohou být podporovány například společným, sdíleným dědictvím nebo jazykem. Dalším sociálním procesem, který může přispívat k šíření norem, jsou sociální role. Ty jsou vyjádřením určení role a diferenciací uvnitř a vně skupiny – což je typickým jevem především u identity. (Kowert, Legro 1996: 474-475)

Třetí typ zdroje norem – vnitřní procesy – probíhají uvnitř politických aktérů. Jelikož se často jedná o individuální rozhodnutí aktérů, jsou tyto zdroje opomíjeny s tím, že o jejich výstupech nelze uvažovat jako o společenských normách. Kowert a Legro ale upozorňují, že ačkoli vnitřní procesy nefungují na „kolektivní“ úrovni, mohou se projevit na jiných úrovních. Jedním z hlavních projevů je například potřeba lidí po identitě ve společenských vztazích, která vychází z kognitivních a motivačních procesů jednotlivce. To může souviset také s potřebou jednotlivce vnímat rozdíly mezi sebou a ostatními pro ospravedlnění vlastního jednání. Dalším z vnitřních procesů je jazyk. (Kowert, Legro 1996: 477-480)

Finnemore a Sikkink určují tzv. životní cyklus norem. Ten se snaží přistupovat ke třem základním předpokladům studia norem. Za prvé, jaký původ má vznik norem; za druhé, proces, skrz který normy ovlivňují státní a nestátní jednání; za třetí, které normy jsou významné a za jakých podmínek. Samotný životní cyklus pak autorky popisují jako třífázový proces. První fází je vznik normy a typickým mechanismem je proces přesvědčování tzv. tvůrců normy (norm entrepreneurs). Ti se snaží přesvědčit minimální potřebné množství aktérů k přijetí nových norem. Druhou fází je přijetí normy, které je typické socializací s dalšími aktéry za cílem přijetí normy. Mezi první a druhou fází se nachází tzv. bod zvratu (tipping point), který nastává, když normu přijme potřebné množství aktérů pro to, aby mohlo docházet k socializaci. Třetí fází je internalizace normy, kdy se norma stává samozřejmostí a již není předmětem diskuze mezi

širokou veřejností. Dokončení cyklu však není nevyhnutelný proces. Mnoho norem nedosáhne rozhodujícího bodu zvratu, který umožňuje normě přechod do druhé fáze, tj. další šíření, institucionalizaci atd. V této souvislosti zůstává otázkou, do jaké míry je jednání založené na normách motivováno výběrem nebo zvykem, vyhodnocením možných nákladů porušení norem nebo výhod přizpůsobení se normám atd. (Finnemore, Sikkink 1998: 895)

2.2. Kultura a národní identita

Pro další práci s tímto rámcem pro analýzu je třeba uvést pojetí pojmů kultura a identita. Kultura v Katzensteinově pojetí představuje kolektivní modely národní autority nebo identity, které jsou prosazovány zvykově či právem. Jedná se jak o sadu hodnotících standardů (normy a hodnoty), tak o sadu kognitivních standardů (pravidla a modely), které určují, jací sociální aktéři v systému existují, jak fungují a v jakém jsou vzájemném vztahu. (Katzenstein 1996: 6) Katzenstein vytýká neorealistickým teoriím to, že se soustředí na prostředí států, tedy mezinárodní systém, pouze z hlediska fyzických schopností států. U neoliberálních teorií kritizuje zanedbání faktu, že instituce v mezinárodním systému mohou mít do jisté míry vliv na identitu aktérů a tak mohou ovlivňovat jejich zájmy. (Katzenstein 1996: 16-17)

Jepperson, Wendt a Katzenstein (1996: 33-34) vycházejí z předpokladu, že kulturní prostředí ovlivňuje nejen pobídky pro různé chování státu, ale také základní charakter státu, tedy identitu. To je podle nich v kontrastu s předpokladem neorealistů a neoliberálů, že definující vlastnosti aktérů jsou státům vlastní, spíše než sociálně podmíněné. Sociální podmíněnost rozpracovávaných jevů je také jedním z výchozích předpokladů tématu této práce.

Druhým a klíčovým pojmem je identita. Peter Katzenstein pojímá identitu státu jako označení různých konstrukcí státnosti a suverenity. Podle Katzensteina je proces tvorby identity státu politický a staví proti sobě jednotlivé aktéry. S identitou státu souvisí národní ideologie, kterými se aktéři vůči něčemu vymezují; a také suverenita, jež je aktéry prováděna na domácí půdě a zároveň projektovaná mezinárodně. (Katzenstein 1996: 6)

Podrobněji se identitou státu zabývá Alexander Wendt, který zasazuje identitu do anarchického mezinárodního systému a dle konstruktivistické teorie zdůrazňuje roli kolektivních významů. Ty ovlivňují jednání aktérů, vzájemné porozumění a očekávání, jejich zájmy, preference a vnímání sebe a ostatních. Z toho tedy vyvozuje, že podílením se na zmíněných kolektivních významech aktéři nabývají různých identit, což jsou relativně stabilní chápání a očekávání o sobě samém, založené na rolích. Každá identita se pak pojí s konkrétním vztahem a rolí daného aktéra. Aktér – stát – tedy může mít stejně jako člověk několik identit (vládce svobodného světa, imperiální mocnost atd.). Identita je základem zájmů. Významným

předpokladem je, že zájmy aktérů neexistují nezávisle na sociálním kontextu, ale aktéři své zájmy definují během procesu vývoje jednotlivých situací. Situacím pak aktéři připisují významy v závislosti na institucionálně definovaných rolích. (Wendt 1992: 397-398)

Brudny a Finkel (2001: 815) charakterizují národní identitu v pojetí demokratizačních studií jako konkrétní formu kolektivní identity, která je sociology definována jako „*soubor přístupů, závazků a pravidel jednání, u kterých bude očekáváno, že je budou dodržovat ti, kteří danou identitu přijmou za svou*“. Národ je poté definován jako politická forma skupinové solidarity založená na sdílených přesvědčeních, že původ skupiny, její území, jazyk, historie, kultura a politické nebo náboženské vyznání ji odlišuje od jiných společenských skupin. Národní identita je tedy Brudnym a Finklem definována jako soubor přístupů, přesvědčení a závazků týkajících se předpokladů pro členství, prostoru s teritoriálními hranicemi a obsahu politického, sociálního, ekonomického a kulturního uspořádání, které nejlépe vyhovuje danému národu. (Brudny, Finkel 2001: 815)

Kolektivní (skupinovou) identitu lze vztáhnout k pojetí národa Benedicta Andersona. Vidí jej jako „politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní“ (Anderson 1983: 21). Národ jako představa funguje, podle Andersona, především proto, že jednotliví členové skupiny se nikdy nesetkají se všemi ostatními členy skupiny, a přesto sdílí obraz vzájemné sounáležitosti. Společenství je pak nutné rozlišovat dle toho, v jakém stylu je představivost vytváří. Národ Anderson pojímá jako ohraničený, protože žádná skupina si vlastní hranice nepředstavuje jako hranice lidstva. Členové daného národa tedy počítají s existencí členů jiného národa. (Anderson 1983: 21-23) Na tento koncept tedy můžeme použít i identitu. Jak bude podrobněji rozebráno později, v jedné ze svých podob může být součástí oněch představ členů národa, může být součástí sounáležitosti, kterou členové pociťují, a stejně tak slouží k vymezení vůči jiným skupinám, tedy členům jiných národů.

Aktér jedná dle definice vlastní identity. Tato definice, sdělována ve vyjádřeních představitelů států, může být znovu interpretována a může mít opět dopad na obecnou definici identity. Na základě interpretace, která se k dané identitě vztahuje, lze identifikovat více či méně vyhovující typy jednání, a tím pádem také výrazy větší či menší oddanosti základním normám identity. Identita vyjadřována v politických výstupech představitelů států pak může být další interpretací dále ovlivňována a pozměňována. Zpětná vazba přitom obvykle není jedna, ale je jich rovnou několik (Tulmets 2014: 5)

Různé formy politické identifikace navíc nemusí být v kolizi. Castiglione argumentuje možností existence různých politických rolí, které mohou fungovat podobně jako role

společenské. (Castiglione 2009: 31) Dle Katzensteina jsou kolektivní identity ve vrstvách. Lokální identita nemusí být v konfliktu s národní identitou, ta může existovat zároveň s regionální identitou. (Katzenstein 2005: 81) Podle Brudnyho a Finkela může identita představovat podporu občanského nebo etnického pojetí státní příslušnosti, imperiálních nebo neimperálních teritoriálních hranic, demokratické nebo autoritativní formy vlády, západní nebo nezápadní kultury a tržní nebo netržní ekonomiky. Některé prvky identity mohou také, podle těchto autorů, dosáhnout jisté formy „hegemonického statusu“, a to konkrétně v případech, kdy se stanou hluboce usazenými a nezpochybňovanými přesvědčeními, které utvářejí přirozený řád věcí pro naprostou většinu populace, jejíž politické jednání je významné pro fungování země. (Brudny, Finkel 2011: 815-816) To odpovídá procesu internalizace norem, tak jak byl představen v předcházející podkapitole.

Konceptem národní identity, se kterým bude text primárně pracovat, je teoretický rámec, jehož autory jsou Rawi Abdelal a kol. Autoři nehovoří pouze o tom, „co“ je identita, ale představují také konkrétní kategorie jejích součástí. Kolektivní identitu dělí na dvě dimenze, tj. obsah a soutěžení (content and contestation). Obsah identity popisuje smysl kolektivní identity a může mít formu čtyř vzájemně se nevylučujících typů. Prvním jsou konstitutivní normy, jež představují formální a neformální pravidla, která definují členství skupiny. Druhým typem jsou sociální významy, jež jsou představovány cíli, které jsou sdíleny členy skupiny. Třetím typem jsou relační srovnání, která definují skupinu tím, co není – tedy náhledy na ostatní identitární skupiny. Čtvrtým typem pak jsou kognitivní modely, jež představují světový názor neboli chápání politických a materiálních podmínek a zájmů, které jsou utvářeny konkrétní identitou. (Abdelal a kol. 2009: 19)

Soutěžení v souvislosti s identitou pak odkazuje na stupeň dohody na obsahu dané identity uvnitř skupiny. (Abdelal a kol. 2009: 19) A obsah identity je pak podle autorů výsledkem sociálního soutěžení v rámci skupiny. Soutěžení může být vyjádřeno mírou – obsah kolektivní identity může být do větší či menší míry předmětem soutěžení. Čím větší měrou je soutěženo, tím víc může být identita fragmentovaná. (Abdelal a kol. 2009: 27) Tento koncept by tak měl pomoci této práci s operacionalizací jednotlivých pojmů. Obsah identity, tedy výše zmíněné kategorie poslouží k podrobné charakterizaci identit zvolených států. Práce se nyní bude detailněji věnovat jednotlivým, výše uvedeným kategoriím obsahu identity.

Za prvé jsou důležité konstitutivní normy definující členství ve skupině. Důležitou funkcí, kterou by měla identita jako taková pro své plnohodnotné fungování splňovat, je tedy schopnost udržovat soudržnost mezi členy komunity. Politická identita je jak společenský, tak historický konstrukt. Jako společenský konstrukt reflektuje institucionální podstatu politického

společnosti. Existence identity jako historického konstruktu je tak historicky podmíněna a spojena s příběhy a ideologiemi, které utvářejí vnímání sebe samých mezi členy dané komunity. (Castiglione 2009: 29)

Politická identita (neboli „politické já“) je motivována především politickými prioritami a je považována za identitu prvního řádu. Je založena na sadě společných norem a hodnot; může být založena na konsenzu na národní úrovni nebo reflektovat různé, i konfliktní politické ideologie a je spíše krátkodobějšího charakteru. (Tulmets 2011: 10-11) Dá se říci, že vychází ze sdílených norem, kterými je definováno členství, a promítá se především v cílech skupiny, tedy ve druhé kategorii obsahu kolektivní identity.

Dalším typem obsahu kolektivní identity jsou kognitivní modely neboli „světonázor“. S tímto lze uvést do souvislosti historickou identitu. Je považována za identitu druhého řádu a je založena na paměti a výkladech společné minulosti. Jde přitom o výklady, které jsou spojeny s dlouhodobým vývojem národa. Specifická interpretace hodnot a principů každého státu je výsledkem sdílených významů jeho historie a ústavní a právní praxe. Zpravidla má dlouhodobý charakter. Různá pojetí národní historie, vztahů se sousedy nebo jinými státy mohou být podporou pro rozličné politické pozice. To se často projevuje v rozdílných postojích politické elity, vlády a nevládních aktérů a u veřejnosti. (Tulmets 2011: 11-13) Toto ukazuje, že jasné stanovení členství ve skupině (tedy první kategorie) je důležité jak pro sdílené kognitivní modely (čtvrtá kategorie), tak pro správné chápání sdílených sociálních významů, tedy cílů (druhá kategorie).

Základní vymezení identity z hlediska aktérů ji definujících je pojetí „sebe“ (self) vzhledem k „druhému“ či „ostatním“ (other), což odpovídá poslední kategorii – relačním srovnáním. Vůči jedné identitě existují „druzí“ či „ostatní“ v komparativním vztahu. Ostatní jsou „jiní než my“. Tento vztah je proměnlivý a může rovněž existovat množství různých skupin „ostatních“. (Tulmets 2011: 8-9) Na základě tohoto jsou definována relační srovnání (třetí kategorie). Sebereflexe, či vnímání sebe samého jakožto součást identity totiž nemůže fungovat v izolaci, ale musí být sdíleno ostatním. V tomto procesu se mohou různými způsoby projevit normy. Mohou se vyjevit spontánně jako společenská praxe, mohou být vědomě podněcovány – například jako politické strategie směřující k dalším politickým zájmům, mohou být pečlivě vyjednány – například jako mechanismy managementu konfliktu. Mohou samozřejmě být kombinací všech tří typů. Zájmy a strategie státu jsou tvarovány nekončícím politickým procesem, který generuje všeobecně chápané standardy pro jednání. (Katzenstein 1996: 21)

3. Democratizace

Druhým fenoménem, kterým se bude práce zabývat, je demokratizace. V základním pojetí jde o situaci, během níž dochází k rozkládání nedemokratického režimu. Tedy proces, prostřednictvím kterého probíhají systémové, politické, institucionální, legislativní a další změny ve prospěch liberalizace politického systému, občanské společnosti, vzniku právního státu apod. Pro to, aby mohla práce přistoupit k operacionalizaci konceptů, s nimiž bude dále pracovat u jednotlivých případů, je třeba si koncept demokratizace představit. Následující text se po nastínění základních charakteristik demokratizace zaměří na základní principy, se kterými se práce bude dále setkávat u jednotlivých případů.

Jednou z nejznámějších a hojně citovaných teorií je teorie demokratizačních vln Samuela Huntingtona. Demokratizace podle něj v nejjednodušším pojetí obsahuje tři kroky. Za prvé musí skončit autoritativní režim, za druhé musí dojít k ustavení demokratického režimu a za třetí se musí dosáhnout konsolidace demokratického režimu. K těmto třem krokům přitom mohou vést různé příčiny. (Huntington 2008: 43) Demokratizační vlna jako taková je pak podle Huntingtona skupina transformací z nedemokratických režimů na režimy demokratické, které se objeví v rámci určitého časového období a které výrazně převáží jiné transformace v opačném směru. Vlna obvykle zahrnuje liberalizaci nebo částečnou demokratizaci politických systémů, jež se nestanou plně demokratickými. (Huntington 2008: 24)

Dle Dankwarta Rustowa je demokracie systém založený na dočasných většinách, které budou fungovat, pouze pokud hranice a složení obyvatelstva jsou relativně konstantní a široce akceptované. (Rustow 1970: 350) Za obecný předpoklad pro konsolidaci demokratického režimu se dá považovat to, aby idea sdíleného politického společenství existovala mezi občany a aby většina z nich se s touto politickou komunitou identifikovala. To platí zejména u společenství sestávajících z různých etnokulturních skupin. (Gaber 2006: 38) Dle Philippa Schmittera je potřeba, aby aktéři, kteří konsolidují své fungování v systému soupeření a spolupráce, nejprve měli představu o tom, kdo jsou ostatní hráči a jaká budou jejich fyzická omezení pro jejich působení v systému. (Schmitter 1994: 65)

Politické a potažmo demokratizační vlny mohou mít podle Huntingtona několik typů příčin. Může jít o jednu společnou příčinu u několika případů (například vítězství Spojenců ve druhé světové válce); může jít o paralelní vývoj – tedy podobné nezávislé proměnné, které se obdobným způsobem projeví u několika případů (například v ekonomickém rozvoji); dalším je efekt nabalování, kdy jedna příčina může spustit akci v jedné zemi, ta vyvolá něco podobného

v jiné zemi atd.; další možností je, že na různé příčiny odpovědí různí aktéři podobně. (Huntington 2008: 39-41) 31-34)

Podle této teorie se v moderní době udály tři vlny demokratizace (demokratizační procesy nicméně probíhaly také i mimo tyto vlny). Měly vliv na relativně malé množství zemí a během každé z těchto vln se objevily rovněž tranzice ve směru k nedemokracii. První, dlouhá vlna, která měla kořeny v americké a francouzské revoluci a ve vzniku národních demokratických institucí, probíhala od roku 1828 do roku 1926 a byla následována první protivlnou v letech 1922 až 1942, jejímž projevem byl návrat k autoritativnímu stylu vládnutí a totalitarismu. Druhá, krátká vlna začala s koncem druhé světové války – v roce 1943 a skončila na začátku 60. let s druhou protivlnou, představovanou např. vojenskými převraty v Jižní Americe, Asii, Řecku nebo Turecku. Třetí vlna demokratizace započala v roce 1974 a v roce 1991, kdy vyšla Huntingtonova monografie Třetí vlna, pojednávající o této teorii, ještě tato vlna nebyla dle autora ukončena. (Huntington 2008: 24-29)

Pro účely této práce má smysl podrobněji nastínit třetí vlnu demokratizace, která podle Huntingtona začala v roce 1974 zhroucením diktatury Marcella Caetana v Portugalsku. Následovaly režimy v Řecku, Španělsku, od konce 70. let Latinská Amerika, během 80. let Asie. Na konci 80. let se začaly rozpadat komunistické režimy ve východní Evropě. (Huntington 1991: 29-31)

Podle Huntingtona je třetí vlna demokratizace příznačná tím, že byla prováděna demokratickými metodami. Na počátku stály vyjednávání a kompromisy, v průběhu napomáhaly demonstrace, kampaně a volby. Vznik demokracií byl důsledkem jednání mezi představiteli vlády a opozicí, která se nebála zpochybnit dosavadní status quo a jejímiž hlavními cíli byly dlouhodobé demokratické zájmy. (Huntington 2008: 161) Základním principem byl tzv. „demokratický obchod“, jehož hlavními znaky byla umírněnost a nenásilí směnou za to, že bude některým skupinám umožněno podílení se na politickém procesu. (Huntington 2008: 165-166)

Co se týče problematiky identity států, Huntington zmiňuje ideologické problémy související s tranzicí. V systémech jedné strany definovala identitu státu ideologie vládnoucí strany. Opozice tak svou činností páchala vlastizrada. Pro legitimizaci opozice bylo zapotřebí utvořit alternativní identitu státu. To se projevilo třemi způsoby. Za prvé, v zemích jako Polsko, Maďarsko, Československo, Rumunsko a Bulharsko byla komunistická ideologie nastolena Sovětským svazem, a tedy politická ideologie nebyla základem definujícím identitu země. V těchto zemích komunismu často oponoval nacionalismus. (Huntington 2008: 119)

Tranzice států spojené s třetí vlnou demokratizace, která je pro tuto práci relevantní, byly, dle Huntingtona, představovány komplexními politickými procesy, které zahrnovaly boj různých skupin o moc, za demokracii i proti ní a další cíle. Klíčovými účastníky v procesu byli příznivci předcházejících režimů, liberální reformátoři a demokratičtí reformátoři ve vládnoucích koalicích a umírnění demokraté a revoluční extremisté v opozici. V nekomunistických autoritativních systémech byli příznivci předchozího režimu obvykle nahlíženi jako pravíci, fašističtí a nacionalističtí. Oponenti demokracie v opozici pak levíci, revolucionářští a marxisticko-leninští. Podporovatelé demokracie ve vládách i v opozici obvykle náleželi do středolevé části politického spektra. (Huntington 2008: 122)

Kurzman uvádí v souvislosti s Huntingtonovým konceptem problematiku takzvaných propojení. Propojení mezi skupinami zemí, které procházejí demokratizací. V tomto kontextu není důležité, jestli určitý soubor zemí podstoupil proces zároveň, ale vztahy mezi nimi. Tento náhled tedy představuje demokratizaci jako sadu přesvědčení a činností spojených se specifickými individui. Idea a instituce demokratizace musejí být přeneseny z jedné země do druhé určitými způsoby přesunu – médií, migrací nebo nastolením. V Huntingtonově pojetí jsou jednotlivé procesy demokratizace spojeny geografickou blízkostí daných států na jednotlivých kontinentech a cestou tzv. „tsunami“, kdy se vlna přesouvá z jednoho kontinentu na jiný. (Kurzman 1998: 50-51)

Pro třetí vlnu demokratizace, potažmo kontext, kterým se zabývá tato práce, bylo specifické paradigma podpory demokracie. Vzniklo z potřeby konceptualizace vnějších faktorů, které ovlivňují vznik a etablování demokracie. Přispělo k rozšíření činitelů důležitých pro demokratizační proces a rovněž k tomu, že tento proces přestal být vnímán jako výhradně vnitropolitický. S tím souvisí fakt, že paradigma zaměřilo svou pozornost na aktéry demokratizačního procesu. Těmi mohou být státy, nadnárodní nebo mezivládní struktury a nevládní organizace. (Holzer 2013: 36) Za nejdůležitější přínos paradigmatu podpory demokracie považuje Holzer důraz na obranu a propagaci lidských práv, a především fakt, že lidská práva – jinak již dlouhou dobu studovaný fenomén – začala být ztotožňována s demokracií jako modelem uspořádání veřejného prostoru. S tímto souvisí identifikace liberalismu s doktrínou lidských práv, respektive upřednostňování liberální demokracie jako naplnění demokratického ideálu v politické praxi během druhé poloviny 20. století. Doktrína lidských práv se nadto začala rozšiřovat na více témat a jejich dodržování začalo být požadavkem nejen v oblasti politické a občanské, ale také sociální nebo ekonomické. K tomu byl postupně rozšiřován prostor pro uplatňování lidských práv z výhradně státní úrovně na mezinárodní. (Holzer 2013: 37) Právě až v případě totalitních komunistických režimů a proti

nim stojících opozičních struktur se dá poprvé vysledovat konflikt, ve kterém byla rozhodujícím a uvědomovaným faktorem mezi stranami přítomnost či absence demokracie. Požadavky opozice na dodržování lidských práv se staly prostředkem, jenž byl v komunistických systémech nakonec nejvíce využíván, a měl sloužit k postupnému narušení legitimacy režimů, které dodržování lidských práv proklamovaly jen formálně. (Holzer 2013: 38-39)

Jelikož se práce zabývá vlivem identity na demokratizaci, následovat bude stručné představení konceptu Dietera Fuchse. Podle něj je základním předpokladem pro trvání demokracie míra podpory demokratického režimu. Ten pojímá jako institucionální strukturu a odlišuje jej od podpory základních demokratických principů. (Gaber 2006: 39-40; citováno dle Fuchs 1989; 2002)

Fuchs rozlišuje tři druhy demokratické podpory: podporu obecných principů a idejí demokracie (demokratické hodnoty), podporu ústavy a demokratických institucí dané země (demokratický režim) a hodnocení demokratických institucí a držitelů autority (hodnocení výkonu demokracie). (Gaber 2006: 40; citováno dle Fuchs 1989: 31-32; 1999: 124; 2002: 37) Podle Fuchsova modelu demokratické hodnoty mohou pozitivně ovlivnit podporu demokratického režimu za předpokladu, že jsou shodné s normativními principy, které jsou součástí struktury konkrétního demokratického systému – tedy s podobou sebezpojetí neboli identity země. (Fuchs 1999: 124) Podpora demokratického režimu může být také určena pozitivním nebo negativním hodnocením výkonu demokratických institucí a představitelů. Pro Fuchse jsou hodnoty nejdůležitějším prediktorem konsolidace demokratického zřízení, protože normativní náhledy jsou stálejší než pouhé hodnocení výkonu. Národní identita tedy může sloužit jako dodatečný zdroj legitimizace politického režimu, který může být obzvlášť důležitý v zemích, kde demokratické hodnoty ještě nebyly plně rozvinuty a kde je legitimita nového systému ohrožována politickými a ekonomickými krizemi. (Gaber 2006: 41)

Národní identita sice může přispívat legitimizaci politického režimu a potažmo demokratických hodnot, na druhou stranu dle Gaber tento mechanismus není u zemí střední a východní Evropy samozřejmý. A to z toho důvodu, že na přelomu 80. a 90. let 20. století se v těchto zemích zvýšila míra nacionalismu, který na jednu stranu souvisel s bojem za svobodu a demokracii, a byl spojen s národní emancipací od sovětské dominance, na druhou stranu v mnoha zemích byla idea národního sebeurčení a demokracie omezena pouze na etnokulturní většinu. (Gaber 2006: 41) Autorka toto dává do souvislosti s tradičním dělením politického (občanského) a kulturního (etnického) národa. Národy ve střední a východní Evropě jsou založeny na ideji primordiální komunity, jejíž členství je stanoveno narozením, společným etnickým nebo historickým původem, společnou kulturou a tradicí. (Gaber 2006: 42)

(Ne)demokratičnost režimu nelze kvůli jeho vnitřním dynamikám a dalším faktorům účelně kategorizovat. Tento fakt se snaží zohlednit koncept tzv. hybridních režimů. V zásadě jde o zřízení, které není možno bez výhrad považovat za demokratické, ale zároveň je nelze kvalifikovat jako nedemokratické. Významné uplatnění tento koncept našel u evaluace středo a východoevropských režimů na konci 20. století. Podobně tomu bylo také v případě politických systémů, ve kterých se na přelomu tisíciletí odehrály tzv. „barevné revoluce“. (Holzer 2013: 42-43) Co se týče „barevných revolucí“ v Gruzii, Kyrgyzstánu a na Ukrajině, někdy se o nich hovoří jako o součásti tzv. čtvrté vlny demokratizace, dle Huntingtonova pojetí. Demokratizační vlna měla země dostat z tzv. „postkomunismu“. V těchto případech se jednalo o snahy elit daných hybridních režimů o ovlivnění výsledků voleb, po kterých následovaly protesty, zpravidla nenásilné, bez jasně stanovených politických požadavků na typ změny režimu. (Holzer 2013: 45) Hybridní režimy, které jsou v dnešní době považovány za takzvané „nedemokratické“, jsou kategorizovány na základě míry dodržování lidských práv. Pro demokratizační hnutí přitom politická témata nejsou primární a převládají spíše témata občanská a jako významný aktér převažují nevládní organizace podporující téma dodržování lidských práv. (Holzer 2013: 47-48)

Demokratizace zvolených států probíhala a probíhá především ve formě zintenzivňování vztahů se západoevropskými mezinárodními institucemi, se kterými buď státy toužily navázat vztahy samy, a fakticky to bylo jedním z primárních cílů jejich zahraniční politiky, nebo bylo v zájmech daných institucí rozvíjet v dalších a dalších státech demokracii. Motivy k tomu mohly být samozřejmě rozličné, od čistě altruistických a normativních, přes pragmatické a geopolitické až po kombinaci obou. Této problematice se však tato práce věnovat nebude, a v následujících odstavcích představí základní nástroje demokratizace ze strany hlavních evropských mezinárodních institucí, které se největší měrou zabývají demokratizací střední a východní Evropy.

Rada Evropy je mezinárodní organizací, ke které zvolené státy přistupovaly jako k jedné z prvních svého druhu. Mezi své cíle Rada Evropy řadí podporu svobody projevu a médií, svobodu shromažďování, rovnost a ochranu menšin. Rada Evropy pomáhá členským zemím bojovat s korupcí a terorismem a s prováděním reforem soudnictví. V členských státech Rada Evropy monitoruje vývoj v daných oblastech a skrze nezávislé monitorovací orgány vydává doporučení. (Council of Europe 2015) Základním dokumentem Rady Evropy týkající se lidských práv je Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. (Council of Europe 1950)

Evropská společenství (Evropská unie) navazovala vztahy se státy tzv. Východního bloku již před pádem komunistických režimů. Šlo však pouze o obchodní dohody mezi ES a jednotlivými státy Rady vzájemné hospodářské pomoci. Prvními z nástrojů spolupráce se státy střední a východní Evropy se poté staly Evropská banka pro obnovu a rozvoj a program PHARE, které měly poskytovat především finanční pomoc. Od roku 1991 začaly střeďo a východoevropské země postupně podepisovat asociační (tzv. Evropské) dohody s ES², jejichž hlavním účelem mělo být prohlubování vzájemných vztahů. Důraz byl kladem například na přijetí *acquis communautaire*. (Fiala, Pitrová 2010: 155) Zejména v Polsku a České republice tak bylo zintenzivňování vzájemných vztahů a spolupráce s ES, respektive s EU, s příslibem možného přistoupení, součástí intenzivní fáze demokratizace po pádu komunistických režimů.

Mezi základní kritéria pro přistoupení státu k EU patří zachování společných hodnot EU stanovených v článku 2 Smlouvy o Evropské unii, k nimž náleží: respektování úcty k lidské důstojnosti, svobody, demokracie, rovnosti, právního státu a dodržování lidských práv, včetně práv příslušníků menšin. Stát se také zavazuje prosazovat tyto hodnoty jak v rámci EU, tak i ve vztahu ke třetím zemím. Konceptem, který měl dále posunout spolupráci Evropské unie a státy střední a východní Evropy, byla tzv. kodaňská kritéria neboli kritéria způsobilosti z roku 1993. Ta představují podmínky, jež země musejí splnit pro přistoupení k EU. Jsou to, zaprvé, politická kritéria (institucionální stabilita zajišťující demokracii, právní stát, lidská práva a respektování a ochranu menšin); zadruhé to jsou ekonomická kritéria (funkční tržní hospodářství, schopnost čelit konkurenčnímu tlaku a tržním silám v EU); zatřetí je to schopnost převzít závazky vyplývající z členství, podle právních předpisů a politik EU, včetně dodržování cílů politické, hospodářské i měnové unie. (Eur-Lex 2010)

V současnosti je nástrojem zahraniční politiky EU pro spolupráci se státy na jih a východ od Evropské unie Evropská politika sousedství (ENP). Ta se zapojenými státy usiluje o co nejužší možnou politickou asociaci a ekonomickou integraci. Cíl je založen na společných zájmech a hodnotách, mezi které jsou řazeny: demokracie, právní stát, respektování lidských práv a sociální koheze. Zapojené státy s EU uzavírají akční plán ENP nebo asociační dohodu, která je vyjádřením závazku k demokracii, lidským právům, právnímu státu, dobrému vládnutí, principům tržní ekonomiky a udržitelného rozvoje. EU naplňování těchto cílů podporuje finanční asistencí, ekonomickou integraci a přístupem na evropské trhy, ulehčováním cestování do EU a technickou asistencí a podporou politik. Důležitá je pro EU také občanská společnost

² V kontextu této práce se jedná o Polsko, které Evropskou dohodu podepsalo v prosinci 1991, a Českou republiku, která Evropskou dohodu podepsala v prosinci 1991 ještě jako ČSFR a posléze v říjnu 1993 jako samostatný stát. (Fiala, Pitrová 2010: 157)

a její rozvoj. Akční plány se stanovují jednotlivě pro každou zemi a určují agendu politických a ekonomických reforem v krátkodobém a střednědobém horizontu od tří do pěti let a zároveň reflektují potřeby dané země, stejně tak jako zájmy EU. Akční plány stojí na dohodách o partnerství a spolupráci nebo na asociačních dohodách. Naplňování akčních plánů je jednou ročně hodnoceno. (European Union – EEAS 2015b) Iniciativa specificky zaměřená na východní Evropu je Východní partnerství. V roce 2014 byly s Ukrajinou a Moldavskem (a Gruzii) uzavřeny Asociační dohody a dohody o zónách volného obchodu, které mají za cíl posílit politickou asociaci (zatím bez perspektivy budoucího členství v EU) a ekonomickou integraci, vytvářejí plán reforem pro přiblížení legislativy zemí standardům EU. (European Union – EEAS 2015a)

4. Operacionalizace konceptů

Základním teoretickým předpokladem, z něž bude práce vycházet, je ten, který Jepperson, Wendt a Katzenstein řadí mezi efekty identity³: *Odchyly v identitě státu nebo změny v identitě státu ovlivňují národní zájmy a politiky států.* (Jepperson, Wendt, Katzenstein 1996: 52) Podle jejich názoru identity generují i formují zájmy. Za „dané“, tedy existující mimo sociální identitu, autoři považují pouze zájmy přežití a minimálního zdraví. Oproti tomu mnoho dalších zájmů závisí na konkrétní konstrukci sebepojetí či identity ve vztahu k identitám ostatních. Státy mohou rozvíjet zájmy vykonáváním, udržováním nebo rozvíjením určité identity. Podle autorů lze stálostí základní identity vysvětlit stálostí v národních zájmech a politikách. S tím souvisí, že změna v identitě může urychlit změny v zájmech státu. (Jepperson, Wendt, Katzenstein 1996: 60-61)

Dalším krokem bude stanovení rámce, kterým bude práce nahlížet přímo na národní identitu. Užity budou výše již zmíněné čtyři typy obsahu identity dle Abdelal a kol. (2009: 19).

Prvním typem jsou konstitutivní normy, tedy formální a neformální pravidla, která definují členství dané skupiny. Normy mohou být nepsané nebo kodifikované (sociální nebo právní) a jejich smyslem je upevňování významů a stanovování skupinových očekávání členů skupiny. Normy jsou předmětem rozeznávání skupiny, a jsou tak pro členy skupiny nezbytné. Konstitutivní normy jsou tedy základem k tomu, aby byla jasně rozpoznatelná příslušnost ke skupině. Od další kategorie, sociálních významů, se odlišují tím, že nestanovují cíle skupiny, ale určují rozlišující prvky skupiny. Jako příklad autoři uvádějí například kodaňská kritéria, stanovená Evropskou unií jako normy pro příslušnost k „evropanství“ pro členy a potenciální členy skupiny. (Abdelal a kol. 2009: 20-21) V případě řešených států a národních identit lze mluvit například o historicky zakotvených prvcích národnosti, základních kritériích charakteristik, jimiž se příslušníci národa vzájemně uznávají, a jak bylo zmíněno výše, díky kterým je rozlišují i členové jiné skupiny, a to například na základě jazyka, místa narození, státní příslušnosti apod. Soubor konstitutivních norem může také utvářet „národní cítění“, založené jak na zmíněných kritériích, tak na sdíleném historickém pojetí soudržnosti skupiny prostřednictvím národních mýtů apod.

Druhým typem jsou sociální významy, což jsou cíle, které jsou sdíleny členy skupiny. Kolektivní identita tak může mít svůj záměr a jeho naplňování je doprovázeno určitými cíli, jež

³ Druhým uváděným efektem identity je: *Nastavení identity státu ovlivňuje mezistátní normativní struktury, jako jsou režimy nebo bezpečnostní společenství.* (Jepperson, Wendt, Katzenstein 1996: 52) Vzhledem k tématu práce však tento koncept nebude dále rozpracován.

k němu členové skupiny vážou. Tyto záměry nebo účel skupiny pak může být reflektován v tom, jak členové skupiny nahlíží na určité věci – může se tedy promítnout v jejich jednání. Sociální významy tedy definují zájmy, cíle a preference. (Abdelal a kol. 2009: 22) Autoři shrnují, že konstitutivní normy zavazují členy skupiny, aby se vyvarovali jednáním, jež neodpovídají dané kolektivní identitě, zatímco sociální významy zavazují členy skupiny, aby se zapojovali do činností, které mají potenciál přispět k dosažení cíle skupiny. (Abdelal a kol. 2009: 22) Cíle skupiny mohou být spojeny například s územními nároky členů dané národní identity, může jít také o jisté „morální cíle“, které vycházejí především z kulturní tradice antického Řecka, renesanční Itálie, absolutistické Evropy a také moderního mezinárodního systému. Příkladem, kde cíle skupiny hrály v identitách významnou roli, jsou identity některých střeoevropských států, jejichž cílem po rozpadu sovětského bloku byl tzv. „návrat do Evropy“. Tím se mj. bude také zabývat tato práce. Koncept „návratu do Evropy“ byl v některých případech tak silný, že představoval fakticky „konec“ směřování politiky a dále formoval debaty o pojetí národních identit. (Abdelal a kol. 2009: 22-23)

Třetím typem obsahu kolektivní identity jsou relační srovnání, tj. srovnání s jinými skupinami (identitami), která jsou vyjádřena tím, čím se skupina odlišuje od jiné. Tedy popisují „jinakost“ – „other“. Konkrétní identita tak může být vyvozena z jiné identity. Tento aspekt identity je vyjádřen formulacemi diskurzu týkajícího se vztahů mezi skupinami lidí, které vytvářejí sociální realitu. Jde o chápání sebe ve vztahu k druhým. Identity mohou být závislé na jednání aktéra s jinými v určitém institucionálním kontextu. V praxi může jít o to, do jaké míry jedna sociální identita vylučuje příslušnost v jiné nebo míru nepřátelství obsaženého v odlišných identitách. (Abdelal a kol. 2009: 23-24) V kontextu této práce se můžeme setkat s jasně definovanou externí „jinou“ identitou, která představuje identitárního oponenta i z hlediska výše zmíněných cílů skupiny (v případě Sovětského svazu a komunistické ideologie vůči ČSFR a Polsku); externí národní identity, jež nějakým způsobem zasahovaly do transformačního procesu, byť neměly přímo postavení konfliktní externí identity (např. Německo vůči Polsku a ČR nebo Rumunsko ve vztahu k Moldavsku); ale také skupinové identity, které uvnitř jednoho státního celku existují zároveň a do větší či menší míry spolu soupeří (např. různé identity v rámci území Ukrajiny).

Čtvrtým typem jsou kognitivní modely představující světonázor nebo pochopení politických a materiálních podmínek a zájmů vytvářených konkrétní identitou. Jsou popisem okolností, jakým způsobem je členství ve skupině spojeno s vysvětleními toho, jak funguje svět, a s popisem sociální reality skupiny. Může jít o způsoby zdůvodňování, jež jsou typické pro konkrétní kolektivní identity. Autoři sem řadí také způsoby, kterými členové kolektivní identity

uvažují o minulosti, a jak ji chápou, nebo pojetí budoucnosti – co si představují pod blahobytem či dobrým životem. Z politického hlediska kognitivní modely ovlivňují pojetí legitimacy, sdílených zájmů a politických rozhodnutí (tedy například i pohled na demokratizační proces). Kognitivní modely ovlivňované etnicitou nebo územím mohou definovat a mít vliv na to, jak aktéři vidí své materiální zájmy a nástroje, a to, zda jsou nahlíženy jako legitimní a vhodné pro vykonávání daných identit. (Abdelal a kol. 2009: 25-26)

Jelikož všechny zkoumané státy projevíly zájem o bližší spolupráci se západoevropskými institucemi, tato kritéria se postupně stala jistou formou referenčního bodu pro další demokratický rozvoj státu. V každém z nich tento proces přirozeně probíhal jinou rychlostí a s jinou intenzitou, různými komplikacemi, nebo dokonce přestávkami. Všechny studované země ale dříve nebo později daly najevo zájem posílit se západoevropskými institucemi spolupráci. Usilovat o členství v Radě Evropy, s EU postupně zintenzivňovat spolupráci, a to minimálně formou Asociační dohody, která má rozvoj demokracie podpořit. Polsko a Česká republika přístupové podmínky splnily a během patnácti let od konce komunistických režimů se staly členy EU. Ukrajina a Moldavsko za posledních přibližně dvacet pět let prožily rozličné fáze vývoje, úspěchy i problémy, ale stále fungovaly a fungují v prostředí, ve kterém bylo a je považováno za přínosné podporovat rozvoj demokracie, a byly předmětem například politiky Východního partnerství EU, demokratizačních projektů jiných mezinárodních subjektů či bilaterálních asistenčních programů. Práce tedy považuje za relevantní zkoumat demokratizaci v kontextu rozšiřování západní liberální demokracie. Demokratizaci v této souvislosti pojímanou jako vnitrostátní proces, nicméně iniciovaný zvenku, ať už prostřednictvím formálních kanálů spolupráce, nebo jako z různých důvodů účinnou a žádoucí formu inspirace.

V úvodu práce byly stanoveny čtyři výzkumné otázky: (1) Jakým způsobem identita ovlivňuje demokratizaci státu? Napomáhá jí, nebo ji komplikuje? (2) Pokud identita demokratizaci komplikuje, tak jakým způsobem? (3) Jaké prvky identity a demokratizačního procesu lze identifikovat v zahraniční politice daného státu? (4) Jakým způsobem reflektovaly státy ve své zahraniční politice konflikt mezi identitou a demokratizačním procesem? Na jejich základě se práce bude snažit hledat vztah mezi národní identitou (nezávislá proměnná) a demokratizací (závislá proměnná). Jelikož má demokratizace mnoho rozličných motivů a příčin, práce si neklade za cíl hledat kauzální vztahy. V tomto případě by bylo nemožné příčiny vzniku a okolnosti průběhu demokratizačního procesu omezit pouze na identitární faktory. Přesto nebo právě proto se chce práce na oblast národní identity zaměřit a pokusit se

nalézt možné korelace. Národní identita nemůže vysvětlit všechny zkoumané jevy, na druhou stranu by vzhledem ke svému charakteru vliv na některé aspekty demokratizace mít mohla.

5. Česká republika

Česká republika je státem, který může stavět na dlouhé historii své etnicity a potažmo i státnosti. V českém prostředí dodnes přetrvávají četné odkazy na starověké i středověké dějiny národa, které jsou ve veřejném diskurzu spojovány s nádechem jisté hrdosti. Plnohodnotná státnost se datuje od roku 1918 a vzniku Československa. Jako všem ostatním státům, resp. národům se Čechům nevyhnuly historická neštěstí a křivdy. I ty se v některých ohledech a v některých situacích objevují v českém veřejném diskurzu dodnes. Česká republika je zároveň považována za dobrý příklad transformace a demokratizace.

5.1. Konstitutivní normy

Práce se nyní zaměří na českou identitu dle dříve uvedených kritérií. První z nich jsou konstitutivní normy definující členství v kolektivní identitě. Národ je v českém pojetí považován za přirozeně utvořenou komunitu. Příslušnost k národu – neboli členství v něm – není důsledkem vědomého rozhodnutí, ale je dána narozením. Sounáležitost mezi členy kolektivní identity je vyjadřována tím, že se „cítí být Čechy“. (Holý 2010: 183) České chápání slova „my“ je víceznačné. Může se vztahovat jak k českému státu, tak k českému národu. V případě českého státu se často jedná o odkazy na boje o samostatnou státnost. Český národ je nahlížen jako přirozená entita, která existuje nejméně tisíciletí. (Holý 2010: 47) V roce 1991 se na území České republiky k české národnosti hlásilo 94,8 % obyvatel, 3,1 % bylo Slováků a 2,1 % ostatní národnosti. (Kostelecký, Nedomová 1997: 80)

Česká národní identita je silně spojena s územím. To je jednou z příčin, proč je obecně za Čecha pokládán pouze ten, kdo žije na českém území a mluví českým jazykem. Na druhou stranu krajané žijící v zahraničí a mluvící česky nejsou zpravidla považováni za plnohodnotné Čechy. Spíše než čistě jazyková stránka je tedy důležité také podílení se na kulturním a politickém životě komunity. (Vlachová, Řeháková 2009: 256)

Důležité jsou pro Čechy i jejich „tradice“ ve formě postojů a rysů, u nichž se předpokládá, že jsou sdíleny mezi členy a v nezměněné podobě se předávají z generace na generaci. Příkladně to jsou historicky podmíněné postoje, které pro sebe jako pro národ považují za typické. (Holý 2010: 82)

Slabou rolí Češi přisuzují náboženské (křesťanské) příslušnosti. Podružný význam náboženské dimenze jako kulturní součásti české národní identity je připisována mimo jiné také historickým zkušenostem, kdy poté, co v roce 1620 ztratila Koruna česká suverenitu, se

katolická církev postavila na stranu protivníků a nijak nepřispěla ochraně českých národních zájmů (Plecitá-Vlachová 2011: 44)

5.2. Sociální významy

Nyní můžeme přistoupit k druhému kritériu obsahu kolektivní identity, a tím jsou přisuzované sociální významy neboli cíle, které jsou sdíleny členy skupiny. Po rozdělení Československa v roce 1993 pokračovala nově vzniklá Česká republika v politice, která byla nastolena již po roce 1989, tedy v identifikaci se západní Evropou a Západem obecně. Výjimkou byla jen komunistická strana a krajně pravicové strany. Snaha o připojení k západoevropským institucionálním strukturám jako primární cíl české zahraniční politiky tak nebyl pouze pragmatickou volbou národních zájmů, ale také postojem, jež byl v souladu s utvrzováním západoevropské identity České republiky. Posledních pět dekad bylo vnímáno jako oddělení národa od regionu, k němuž český národ a stát vždy patřil. Integrace se západní Evropou tak měla být potvrzením západoevropské identity a takzvaným „návratem do Evropy“. V tomto ohledu tedy identita země procesu demokratizace přispívala, neboť se nevyučovala s hodnotami, které demokratizace nesla. Evropské hodnoty jako demokracie, respekt k lidským právům, občanské společnosti a tržní ekonomiky byly chápány českými elitami jako samozřejmost. Přístupový proces k západním institucím tak byl interpretován jako převedení institucí, nikoli jako převedení hodnot. K tzv. „první republice“, existující od roku 1918 do roku 1938, se odvolávalo jako k referenčnímu bodu pro hodnoty a standardy, od kterých bylo upuštěno, ale k nimž se země navrácí. Dalším významným prvkem byl „odkaz a hodnoty evropské civilizace“, což bylo především mezinárodní právo, právní stát a princip nezcižitelnosti základních lidských práv. (Weiss 2011: 28-29)

Pozici osamostatněné České republiky komentoval v roce 1993 ministr zahraničních vztahů Josef Zieleniec při představování vládní koncepce v oblasti mezinárodní politiky. Zahraniční politiku ČR spojil s geopolitickým postavením českého státu, s bezpečnostními a ekonomickými možnostmi a potřebami, vývojem ve světě, ale také s národní identitou a historickými tradicemi. Uvedl, že byt' ČR vstupuje do mezinárodního společenství jako nový stát, může se opírat o historický odkaz československé státnosti. Objevuje se také zmínka o nutnosti udržování dobrých vztahů se sousedními zeměmi, se kterými mělo v minulosti Československo špatné zkušenosti. (PS PČR 1993a)

Identita státu a uznávání demokratických hodnot v ní obsažených se tedy po změně z komunistického na demokratický režim objevovala také v rámci prezentace země

v zahraničněpolitických záležitostech jako forma zdůraznění toho, že Československo, resp. Česká republika se navrácí k demokratickým hodnotám sdíleným se západní Evropou.

Součástí konstrukce českého národa je také výklad období, ve kterých selhaly snahy českého národa o dosažení demokratických hodnot a humanismu. Neúspěch je nejčastěji vysvětlován jako zrada, útlak mocných sousedů atp. na národu, který prosazoval (příliš) moderní ideje a svými činy se snažil tvořit evropské dějiny. (Holý 2010: 122)

V období těsně po rozpadu komunistického režimu se již začaly objevovat zmínky o Československu jako přirozené součásti „Evropy“. Je známým faktem, že nejvýraznějším proponentem a iniciátorem tohoto tématu byl prezident Václav Havel. Pro účely této práce je však třeba poznamenat, že výroky na toto téma byly obecně pronášeny se samozřejmostí a bez reakce názorů tuto ideu přímo konfrontujících. Jako příklad lze uvést projev Václava Havla na společném zasedání obou komor Federálního shromáždění ČSFR, který téma Československa v Evropě spojil přímo s cíli zahraniční politiky (FS ČSFR 1990).

V době demokratizace a transformace bylo jedním z hlavních cílů české kolektivní identity znovu obnovit svébytný český stát. Nemělo však jít o umělý konstrukt, ale o novou podobu entity pokračující ve své tisícileté historii. Za jistou formu umělého konstruktu byl považován systém období komunistického režimu, stejně tak však bylo některými za umělý konstrukt pokládáno připojení Slovenska k historickým zemím Koruny české. Soužití dvou národů v jednom státním útvaru představovalo pro některé politické proudy v jistém slova smyslu (potencionální) překážku v prosazování českých zájmů a znemožňovalo plnohodnotnou identifikaci občanů se státem. (Holý 2010: 192-193)

V české zahraniční politice v 90. letech převládala témata spojená s potřebou stability, tj. dobré sousedské vztahy s okolními státy a euro-atlantická integrace. Od počátku byla pro Českou republiku důležitější integrace do Severoatlantické aliance, a to především z toho důvodu, že členství v ní přinášelo bezpečnostní garance, což bylo spojené s historickou pamětí na roky 1938/1939 a 1968. Evropská unie byla chápána spíše v ekonomických souvislostech. Z politického hlediska vládla na prioritizaci vstupu do NATO a EU všeobecná shoda (Weiss 2011: 30-31)

5.3. Relační srovnání

Co se týče třetí kategorie obsahu kolektivní identity, kterou jsou relační srovnání s jinými aktéry, česká identita byla v moderní historii konstruovaná jak vůči Němcům, s nimiž Češi sdíleli kulturní, geografický, politický a ekonomický prostor, tak vůči Německu a Rakousku

obecně, a zároveň vůči Slovákům a Slovensku a od roku 1945 do roku 1991 také vůči Rusům a Sovětskému svazu. (Vlachová, Řeháková 2009: 254-255) Češi si vybudovali jistý pocit nadřazenosti nad zeměmi, které leží na východ od České republiky, a obdiv k Západu. Relativně běžný je potom názor, že Češi nepatří ani k Východu ani k Západu a považují se za prostředníka. (Vlachová, Řeháková 2009: 258)

Holý zmiňuje to, jak Češi sami sebe nahlíží jako inteligentní, schopné a talentované, „ty druhé“ („the other“) nejčastěji vidí jako hloupé. To se částečně promítá také v rozličných stereotypech a předsudcích proti příslušníkům jiných států a národů. (Holý 2010: 78-79) Tento aspekt zmiňuje také Kostecký a Nedomová a spojují jej se skutečností, že na základě výzkumu z roku 1995 jsou Češi obvykle silně vázáni na svou rodnou obec, nejsou příliš ochotni se stěhovat, mají malé zkušenosti s pobýváním v zahraničí a z toho vyplývající skeptický a nedůvěřivý pohled na cizince. (Kostecký, Nedomová 1997: 81) Představa kulturnosti národa slouží pro konstruování hranic mezi „kulturními Čechy“ a „nekulturním Východem“, do kterého byli začleněni až v roce 1948, jinak ale patří mezi civilizované a vzdělané národy západní Evropy. (Holý 2010: 150)

Vymezování se vůči jiné identitě můžeme nalézt také u příčin pádu komunistického režimu v Československu. Dle Holého tím vyvrcholil občanský odpor proti režimu jako národní odboj proti cizí nadvládě, která zastávala spíše zájmy Sovětského svazu, a nikoli zájmy české, odpovídající národním tradicím – tedy na základě modelu „my“ proti „nim“. (Holý 2010: 59) Na druhou stranu po pádu Sovětského svazu Rusko v českém politickém myšlení postupně a částečně ztrácelo postavení politického a ideologického oponenta, protože to ani zcela neodpovídalo tradici českého národního myšlení. (Reiman 2004: 111) Pohled na Ruskou federaci se později opět vyhranil s postupujícím procesem integrace do Severoatlantické aliance, kdy se ze strany Ruska začaly objevovat otevřeně negativní reakce, jež vyústily v to, že Rusko, stejně jako dříve Sovětský svaz začalo být nahlíženo jako negativní „druhý“, který zpochybňuje všeobecně akceptovanou západní zahraničněpolitickou orientaci. (Kratochvíl, Cibulková, Beneš 2006: 501-502)

Aspekt odpoutání se od vlády režimu, který byl vnímán jako cizí, se ale promítl například během dalšího pro demokratizaci důležitého procesu, kterým bylo schvalování Listiny základních práv a svobod. S tím spojená diskuze byla vedena především ve dvou kontextech, a to v zajištění demokratického systému dodržování lidských práv zaprvé v protikladu proti systému, který fungoval během komunistického režimu, a za druhé v kontextu přibližování země k západoevropským standardům lidskoprávních režimů. (FS ČSFR 1991a) Konkrétně lze uvést například tyto výroky: „*U zrodu našeho státu stály*

humanitní ideály. Po celou dobu trvání první republiky jsme patřili k těm státům, pro něž demokracie byla základem jejich existence. V letech okupace a totalitního režimu jsme se těmto ideálům vzdálili. Dnes se k těmto tradicím našeho státu vracíme. Je to návrat do naší minulosti nejen k roku 1968, nejen k roku 1945, ale ještě daleko hlouběji. Proto dnes také děláme krok do Evropy, což je i krok k obnovení naší skutečné identity.“ (Předsedkyně České národní rady D. Burešová) (FS ČSFR 1991b); *„Bezohlednost totalitního režimu, který tak výrazně poznamenal nás všechny, téměř až k úplnému zániku ohrožoval naši historickou paměť; měli jsme, zřejmě jednou pro vždy, zapomenout nejen na vůdčí postavy našich národů, jimiž a od nichž byly a jsou vytvářeny naše tradice, ale též i na tužbu našich předků po nezávislosti, svrchovanosti a svobodě.*“ (Poslanec V. Ševčík) (FS ČSFR 1991c). Listina základních práv a svobod tak nebyla pouze „formálním požadavkem“ například pro vstup do Rady Evropy, ale byla vnímána také jako symbol odpoutání se od pozůstatků totalitního režimu, formou, která tehdejšímu pojetí české identity vyhovovala, přijetím významného dokumentu stojícího na demokratických hodnotách.

S tím souvisí, že během transformace se Češi silně vymezovali vůči tomu, aby byli řazeni do východní Evropy, a preferovali pojem Evropy střední. (Holý 2010: 150) V průzkumu z roku 1995 více než tři čtvrtiny respondentů zařadily Českou republiku do střední Evropy a to spolu s Polskem a Maďarskem. Slovensko, Rakousko nebo Slovinsko byly do střední Evropy řazeny mnohem méně často. (Kostelecký, Nedomová 1997: 87) A přesto, že se často hovořilo o tom, že hodnotově český národ patří k západní Evropě, Západ se i po konci komunistického režimu v různých diskurzích stále objevoval jako forma „toho druhého“, byť ne negativně definovaného. Vše „západní“ bylo pořád ještě něco odlišného. (Holý 2010: 179)

5.4. Kognitivní modely

Čtvrtým kritériem obsahu kolektivní identity jsou kognitivní modely neboli chápání politických a materiálních podmínek a zájmů, které jsou utvářeny konkrétní identitou. Svůj národ Češi nejčastěji vidí jako demokratický, vzdělaný a kulturní. Pozitivní aspekty národa jsou zdůrazňovány i ve veřejném prostoru, často je poukazováno zejména na demokratickou tradici meziválečného období jako součást politické kultury. (Holý 2010: 82-83) Důležitost pocitu kulturního a vzdělaného národa se projevila také během konce komunistického režimu. Češi věřili, že demokratické hodnoty jsou typickým rysem jejich identity, protože všechny předcházející „národní tragédie“ vedoucí k selhání budovaných demokratických hodnot byly

způsobeny někým jiným. Během tzv. sametové revoluce tak opět Češi získali pocit, že si v tu chvíli mohou o svém osudu rozhodovat sami. (Holý 2010: 146)

Podobnou symboliku jako působení západoevropských hodnot po rozpadu komunistického režimu v Československu mělo sehrát také zavedení tržního hospodářství, které bylo považováno za znak civilizace, moderní společnosti a racionality. Za přímý protiklad byla považována centrálně plánovaná ekonomika, jež byla z pohledu Čechů ideologicky vnucená. (Holý 2010: 152-153)

Vlachová a Řeháková nabízejí zajímavou myšlenku týkající se vzájemného působení identity státu a demokratizačního procesu. Autorky zmiňují potlačování patriotistických pocitů během totalitního režimu – režim lidem neumožňoval, aby se plnou měrou identifikovali se svou vlastí. Po rozpadu komunistického režimu však dál hrála důležitou roli slabost národní ideologie jako takové a vliv eurooptimistických idejí, které koncepty národa, národní identity a patriotismu spojovaly s šovinismem a xenofobií a považovaly je za nežádoucí. Nízká míra patriotismu dále souvisela se vzděláváním Čechů k politické korektnosti, europeanismu, k toleranci jiných národů a ras. V české společnosti se také objevovalo relativně malé množství netolerantních nebo šovinistických projevů. (Vlachová, Řeháková 2009: 258) To se může jevit jako vylučující se s dříve zmíněným nedůvěřivým postojem Čechů k cizincům. Kostecký a Nedomová však uvádějí data odpovídající Vlachové a Řehákové. Češi, podle autorů, v polovině 90. let nevyjadřovali velkou podporu svému státu. Do pomoci státu by se zapojilo 34 % obyvatel, 43 % to odmítlo. (Kostecký, Nedomová 1997: 82)

Nabízí se tedy otázka, zda v tomto případě identita státu nějak ovlivnila proces demokratizace, nebo zda spíše proces demokratizace posiloval hodnoty, které byly považovány za součást (oslabené) identity státu. Zajímavý a ve veřejném diskurzu často zmiňovaný je také samotný fakt, že Češi mají málo rozvinutý smysl pro patriotismus, a nacionalismus byl obecně vnímán s negativními konotacemi, a to navzdory tomu, že česká etnická příslušnost je stanovena relativně přísně.

5.5. Národní identita a politický vývoj

Práce se nyní zaměří na propojení české národní identity a politického vývoje s důrazem na zahraniční politiku. Československá i česká zahraniční politika byla od počátku tvořena bývalými disidenty. Významný vliv na zahraniční politiku měl prezident Václav Havel, další se angažovali v diplomacii nebo zastávali pozice ve vládách. Česká zahraniční politika tak zřetelně reflektovala hodnoty – zejména lidská práva a demokracii – které byly také

zohledňovány v klíčových koncepčních zahraničněpolitických dokumentech. (Weiss 2011: 29-30) Disidenti přitom v době totalitního režimu neměli velkou podporu společnosti. Jedním z důvodů bylo například to, že byli vládním establishmentem cíleně odsuzováni před veřejností. Dalším důvodem nedostatečné podpory opozice režimu byla skutečnost, že mnoho disidentů dříve patřilo ke komunistickým intelektuálům a podporovatelům vzniku „nového sociálního řádu“. Mnoho z nich se angažovalo během pražského jara, a následně se tak dočkali pronásledování. (Holý 2010: 40-41)

Současný demokratický režim České republiky tak nebyl vytvořen klasicky „bottom-up“ způsobem. I přes to, že režim vznikl protestem proti komunistické vládě, institucionální základy byly vytvořeny shora. Systém byl tedy ustaven před tím, než proběhla jakákoli forma demokratizace. Podle Mansfeldové to mohlo mít za důsledek špatně vyvinutou občanskou společnost. Ta oproti institucím shora být vytvořena nemůže. V České republice se tudíž nastal pokles angažovaností lidí v politických stranách, ale také v občanských společnostech. České demokracii tak začala scházet politická kultura. Přesto, že se v roce 1998 téměř 90 % Čechů považovalo za demokraty, jen menšina hodnotila režim jako dobře fungující. (Mansfeldová 2006: 101-102)

Přesto, že se ve veřejném, zejména politickém diskurzu obvykle hovořilo o tom, že český národ je součástí západní Evropy, Češi sami vidí svou zemi mimo Západ, ale jak již bylo zmíněno, také mimo Východ. Češi se spatřovali (a spatřují) někde uprostřed – entitou propojující Východ a Západ. Tato metafora je však v české identitě udržována již od národního obrození v 19. století. Dle Františka Palackého je úřed českého národa tvořit most mezi Němci a Slovany. (Holý 2010: 179-180) Ve svém pohledu na střední Evropu Česká republika ideově vycházela především z tradice začátku 20. století, konkrétně z konceptu možnosti transformace habsburské říše do federálního státního celku, případně z ideje Tomáše Masaryka – Československa jako předstupně evropské demokratické federace. Další vliv na vnímání regionu měly události z průběhu 20. století. Především překrytí tzv. „mnichovského komplexu“ „komplexem 20. srpna“, což způsobilo, že Rakousko a západní Německo se staly přijímanými vzory především ekonomického rozvoje. Na druhou stranu, jak bude uvedeno dále, zejména ve druhé polovině 90. let měla Česká republika s oběma zeměmi problematické bilaterální vztahy. (Handl 2004b: 57)

Jak již bylo zmíněno, prvky české identity se v zahraniční politice objevovaly především s motivem ukázat na to, že Československo, resp. Česká republika je plnohodnotným reprezentantem demokratických hodnot. Podobné odkazy můžeme najít například v politice vůči sovětským republikám před rozpadem Sovětského svazu. Československo reflektovalo

kupříkladu užití vojenské síly ze strany centrální vlády v Moskvě v Litvě na začátku roku 1991. Federální ministr zahraničí Jiří Dienstbier uvedl, že Československo se na události dívá optikou zkušeností ze srpna 1968. (FMZV 1991a: 11) Další z událostí, která byla v tomto ohledu českou zahraniční politikou reflektována, byl vojenský puč v SSSR ze srpna 1991. Jiří Dienstbier ocenil demokratické soužití Čechů, Slováků a dalších národnostních menšin v jednom federativním státu a zároveň vyjádřil víru v to, že zmařený puč dodá odvalu demokratickým silám v SSSR. (FMZV 1991b: 456-457)

Proces demokratizace byl ve střední a východní Evropě spojen především se vstupem do západoevropských institucionálních struktur. V tomto ohledu je pro Českou republiku příznačné, že během let se sice neměnil její cíl, tedy integrace, měnily se však motivace a argumenty. Po schválení Listiny základních práv a svobod v roce 1991 následovalo ve Federálním shromáždění hlasování o přistoupení ČSFR ke Statutu Rady Evropy. Diskuze, která hlasování předcházela, se nesla v duchu toho, jak důležitý krok pro demokratizaci Československa vstup do Rady Evropy je. Hovořilo se také o návratu Československa mezi evropské demokracie. Proti návrhu nebyl z přítomných poslanců Sněmovny lidu a Sněmovny národů nikdo, jeden poslanec se zdržel. (FS ČSFR 1991d, 1991e)

Zmínit je třeba také skutečnost, že ČSFR se v roce 1992 stala předsednickou zemí Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE). ČSFR se tak zhostila role mediátora probíhajícího konfliktu o Náhorní Karabach mezi Ázerbájdžánem a Arménií. Na zasedání Výboru vysokých zmocněnců zemí KBSE ministr zahraničí Jiří Dienstbier hovořil o nutnosti zabránit tomu, aby se svět znovu rozdělil – aby došlo k posunutí železné opony na východ a aby byl svět znovu rozdělen na demokratické (prosperující) a autoritativní země. (FMZV 1992: 205) V podobném kontextu se vyjádřil ministr Zieleniec na schůzce ministrů zahraničí trojky Evropských společenství a šesti asociovaných států v září roku 1993, kde uvedl, že okolnosti rozpadu bipolárního systému a zhroucení komunistických režimů ještě nebyly doceněny a že nezastupitelnou roli v této problematice mají právě země bývalého východního bloku, které si prošly procesem rozpadu autoritativních režimů a zároveň dokáží pochopit pohled demokratických zemí. (MZV ČR 1993: 404)

Dalším specifickým je přirozeně to, že během demokratizačního procesu a rovněž již započatého procesu evropské integrace, byť tou dobou bez jasného časového plánu, se rozdělil federativní stát na dva samostatné státy, a to na základě národnostním. Diskuze, které rozpadu předcházely, byly vyhrcované. Ačkolí se teoreticky nejedná o situaci, jež by přímo souvisela s demokratizací státu, v projevech na půdě Federálního shromáždění se objevovaly zmínky o tom, že rozpad federace může transformační proces narušit. Odpůrci rozdělení federace často

vnímali stav, který byl připisován politickým neshodám české ODS a slovenské HZDS, jako narušení budovaného demokratického režimu. Diskuze se neřídka týkaly identitárních, zejména národnostních záležitostí. Proponenti rozdělení republiky se opakovaně vymezovali vůči sobě navzájem na základě příslušnosti k národu, oponenti rozdělení pak často argumentovali odkazy na historii společného soužití Čechů a Slováků. Výjimkou nebyly ani osobní útoky či poznámky považované ostatními za urážlivé – např. vypjatá výměna názorů ohledně osobnosti prezidenta Edvarda Beneše (FS ČSFR 1992a). Diskuze se vedla také o tom, co bude rozdělení federace znamenat ve spojitosti s vyhlídkami na integraci do západoevropských institucí, a vůbec o tom, jak bude západní Evropa rozdělení vnímat. (FS ČSFR 1992b, 1992c)

Zatímco během první poloviny 90. let převládal vůči směřování k západoevropským strukturám optimismus, od poloviny 90. let se ohledně dalších možností evropské integrace začala ze strany vlády projevovat spíše skepse. Jedním z faktorů bylo například to, že v ČR prakticky chyběli odborníci na evropské struktury znalí poměrů v EU, což přispělo ke vzniku jistý skeptických pohledů na evropské nadnárodní struktury. Zejména ze strany vlády vedené Václavem Klausem se tak objevovaly výroky o činnosti Evropské unie jako o pokusech o byrokratické ovládnutí členských států. Obecně se v tomto období postoj ČR vůči evropské integraci změnil. Zatímco na začátku 90. let země hlásala „Návrat do Evropy“, ve druhé polovině 90. let se prezentovala jako výjimečná země, která jde vlastní (a úspěšnější) cestou ekonomické a politické transformace. Negativní ohlas to zaznamenalo v ostatních státech střední a východní Evropy ucházejících se o členství, kde tento český postoj působil arogantně a postup ČR byl vnímán jako probíhající na úkor ostatních. (Černocho 2004: 18-19)

Přihlášku k členství v Evropské unii Česká republika podala v lednu roku 1996. K němu bylo přiloženo memorandum, které obsahovalo konkrétní kritické postoje vůči některým aspektům integrace do EU. (Fiala, Pitrová 2010: 184) Memorandum se stalo sporným prvkem mezi Ministerstvem zahraničních věcí a vládou, reprezentovanou Občanskou demokratickou stranou, Křesťanskými demokraty a Občanskou demokratickou aliancí, jejichž pohledy na Evropskou unii se značně odlišovaly. Text memoranda nakonec vyjádřil akceptaci a uznání vývoje Evropské unie, což se odlišovalo od priority ODS, která trvala na „národních zájmech“ ČR a členství v EU vnímala z pohledu pragmatické nutnosti motivované ekonomicky. Z pohledu partnerů se tak mísil pohled na Českou republiku jako na zemi zastávající hodnoty z doby sametové revoluce, resp. na zemi jednající pragmaticky, nesoucí si prvky rozdělení federace. (Černocho 2004: 20-21)

Významnou byla změna na pozici prezidenta republiky z Václava Havla na Václava Klause v roce 2003, tedy v době vrcholení integrace do EU. Zatímco Václav Havel představoval stabilizační, proevropský hlas v opozici proti tehdejšími vládám, které se k evropské integraci stavěly pragmaticky, až skepticky, sociálnědemokratická vláda zastávající spíše proevropský postoj měla za oponenta „eurorealistického“ prezidenta Václava Klause, který zdůrazňoval roli „národních zájmů“ a byl proponentem oslabení institucí EU. (Černocho 2004: 26)

Ideologické přesvědčení o podstatě evropské integrace ale v zásadě vliv na integrační proces nemělo. (Černocho 2004: 28) Identitární rozměr se však silně objevoval ve vztazích k Německu. Na jednu stranu bylo Německo hlavním ekonomickým partnerem a v jistém smyslu vzorem pro pokračování evropské integrace, což bylo v souladu s cíli vycházejících z české národní identity. Na druhou stranu byly vztahy s Německem ovlivňovány připouštěním možnosti, že se objeví historické reminiscence, spojené s vyhnáním německého obyvatelstva z českých území po druhé světové válce a s možností toho, že Německo bude usilovat o získání hegemonie. To vyústilo ve skutečnost, že se ČR snažila zejména o posílení národní suverenity. Reakce byly vedeny dvěma hlavními směry: prvním bylo posilování spolupráce s dalšími významnými západoevropskými státy; druhým směrem byla antikapitalistická a antizápadní orientace, které dominovala zejména komunistická strana, a která v extrémních případech dosahovala až nacionalistických a antiněmeckých xenofobních pozic. (Handl 2004a: 71) Historický diskurz v česko-německých vztazích byl navíc nahlížen v kontextu možného vlivu na integrační proces. Bylo proto v zájmu ČR tyto záležitosti uzavřít. K tomu formálně došlo uzavřením Česko-německé deklarace z roku 1997, jež na jednu stranu nezpochybňuje poválečné vyhnání německého obyvatelstva ani český právní pohled na něj, nicméně z české strany obsahuje i gesto odsouzení vyhnání a dále vytvořil základnu pro další pokračování vzájemného narovnání. V roce 1999 pak ČR a Německo projeví vzájemná gesta: ČR prohlásila tzv. „Benešovy dekrety“ za „vyhaslé“ a Německo se neformálně vzdalo majetkových nároků na ČR (Handl 2004a: 75, 77)

Česká republika má silně definovanou národní identitu, která v době nejintenzivnější fáze demokratizace nebyla zásadním způsobem zpochybňovaná či alternovaná, čemuž nahrávalo jasně definované členství v kolektivní identitě. Historický vývoj a události bezprostředně předcházející pádu komunistického režimu a později rozdělení federace byly s národní identitou v souladu a napomohly tak definování a následování sdílených cílů. Od začátku 90. let bylo hlavním cílem Československa, respektive České republiky, aby se stala

rovnocenným členem západoevropské civilizace, demokratickou a prosperující zemí, neboli takzvaný „návrat do Evropy“, který byl skloňován a zmiňován velmi často. Silným motivem bylo odpoutání se od odkazů předchozího režimu, který byl vnímán jako přesný opak toho, čeho mělo být postupně dosaženo. Jako ultimativní cíl byl viděn vstup do NATO a Evropské unie. Motivy, které ovlivňovaly integrační proces, byly různorodé – tedy nejen identitární – především v závislosti na politické reprezentaci ve vládě. Některé aspekty evropské integrace byly ze strany mainstreamového pravicového spektra zpochybňovány a k integračnímu procesu bylo někdy přistupováno pragmaticky. Nedá se však říct, že by tyto postoje byly v zásadním rozporu s národní identitou. Z významných politických aktérů měla zčásti odlišný identitární postoj pouze komunistická strana, ta však zásadním způsobem do procesu demokratizace nezasahovala a v tomto ohledu neovlivnila její průběh. Téma demokratizace země bylo spojováno také s rozpadem federace. Oponenti rozdělení argumentovali komplikacemi v transformačním procesu, které rozdělení přinese, Čeští proponenti vzniku dvou samostatných států argumentovali vznikem lepších podmínek pro pokračování demokratizačních reforem.

6. Polsko

Pojetí polské národní identity vychází především ze skutečnosti, že se národ v historii potýkal s obdobími rozdělení, okupace a dalších forem vnější dominance, a na druhou stranu s obdobími oživení a příležitostí, což se týká především meziválečného období a období na konci 20. století. (Dobroczynski 2000) Důležité jsou také historické vazby na katolickou církev. Evropa je v polské identitě obsažena především v rámci ideje o společných, sdílených „evropských“ zkušenostech. Ty se týkají především období 19. století, kdy byla vytvářena uvnitř polského etnika představa území Polska jako východního cípu západní Evropy. Polsko bylo vyobrazováno jako ochránce křesťanství a západní evropské kultury před barbary z východu. (Killingsworth et al. 2010: 359)

6.1. Konstitutivní normy

Polsko je považováno za jeden z mála etnicky homogenních národních států. Příčinami jsou především změny hranic, přesuny obyvatel a události druhé světové války. McManus-Czubińska a kol. (2003) ukazují, že polská identita není jednotná, ale že se v ní objevuje poměrně silný evropský odkaz. Ten se však s polskou identitou nevyklučuje, ale tvoří prvek v tzv. „dvojitě identitě“. Polská identita je tradičně postavena na příslušnosti k „Západu“, což je posíleno příslušností k římskokatolické církvi, politickými a obchodními vazbami a obrazem Polska jako ochránce západní civilizace před vlivy z východu. Na druhou stranu, neopominutelná část polské populace byla k „Evropě“ spíše lhostejná, protože vidí „tradiční evropské kořeny Polska“ jako konstruované intelektuály a politiky. (McManus-Czubińska a kol. 2003: 121-122)

Historicky byla polská etnicita předmětem ideologických pojetí mnoha politických hnutí, což bylo spojeno především se skutečností, že tradice polské státnosti byla několikrát přerušena. Její obnova tak nabízela hledání nových etnických pojetí polského národa. Zejména od konce 19. století se základním prvkem polské identity stal polský jazyk, který je dle Daviese ještě silnějším aspektem příslušnosti k polskému národu než původ či náboženství, další významná součást polské identity. (Davies 2003: 296-300) Polská identita je považována za silnou, homogenní a soustředěnou na církev. Na druhou stranu, polská identita ani tak Poláky necharakterizuje, jako je od sebe odlišuje, a stojí spíše na vzdělání, věku a urbanizaci, než na náboženství a církvi. (McManus-Czubińska a kol. 2003: 132)

6.2. Sociální významy

Další kategorie obsahu kolektivní identity, kterou text zkoumá, jsou sociální významy členů kolektivní identity ve formě cílů členů skupiny. Obecně se dá říci, že se během komunistického režimu v Polsku postupně vytvářel idealistický obraz demokracie. Po pádu režimu se však ukázalo, že představa se odlišuje od reality, která s postupnou demokratizací nastala. Polsko se potýkalo s poklesem životní úrovně, stoupal počet lidí s nízkými příjmy, zvyšoval se počet nezaměstnaných a byly omezovány služby sociálního státu. (Siemienska 2006: 203) To bylo samozřejmě průvodním jevem transformace, se kterým se potýkala většina států přecházejících z komunistického režimu a zakládajících režim demokratický s tržním hospodářstvím.

Stejně jako v jiných středoevropských státech byl v Polsku v době demokratické tranzice vnímán jako cíl vstup do Evropské unie, neboli „návrat do Evropy“ a to jak z geografického hlediska, tak z hlediska potvrzení polské evropské identity. „Návrat do Evropy“ tak byl nahlížen jako vyvrcholení boje proti komunismu. Ten představoval přesný opak „Evropy“ jakožto představy liberální demokracie „západního“ stylu. Obraz Polska jako součásti Evropy a klíčová role při porážce identitárního oponenta západní Evropy, tj. sovětského komunismu, vedla k předpokladu, že integrace do západních organizačních struktur – NATO a EU – je pro Polsko nevyhnutelná. (Killingsworth et al. 2010: 358-359, 361) Veřejnost všeobecně vstup do Evropské unie podporovala – prvním hlavním důvodem byla nelibost vůči Rusku, druhým důvodem bylo potom tradiční polské prozápadní směřování (s jistými výhradami vůči Německu). Problémem však byla relativně nízká úroveň občanské angažovanosti – jak v oblasti politiky, tak v běžných mezilidských vztazích. To pramenilo z krátké demokratické tradice a dlouhodobé ztráty státnosti. (Dobroczynski 2000)

Přesto, že západní směřování země je obecně považováno za faktor přispívající úspěšně probíhajícímu procesu a bylo v Polsku všeobecně přijímáno, výrazně se projevil také obavy spojené s novým směřováním země. Týkaly se především vstupu do EU a jeho dopadů na fungování země (což bylo také výrazným komponentem některých polských politických stran – například Ligy polských rodin). Evropská unie byla někdy nahlížena také jako západní verze sovětského imperialismu. Poláci měli starost o polskou kulturu, identitu, historickou paměť apod. S obavami si lidé promítali také hodnoty EU, které považovali za konfliktní s konzervativními katolickými hodnotami, široce v Polsku uznávanými. (Chwalba 2009: 158-159)

Během roku 1990 se v Polsku objevily problémy týkající se obav ze sjednocení Německa a sdílené západní hranice, což vyústilo v myšlenky, že sovětská armáda, která byla

stále na polském území, by mohla sloužit jako bezpečnostní garance teritoriální integrity. Na druhou stranu, kvůli nutnosti zachování dobrých vztahů s Ruskem, se Polsko mohlo jen obtížně podílet na podpoře národních aspirací východních sousedů. (Terry 2000: 10)

Polsko tedy podobně jako Česká republika mělo v národní identitě obsažen demokratický odkaz, jehož projevem v dané mezinárodněpolitické situaci bylo úsilí o úspěšnou demokratizaci a s tím spojenou evropskou integraci.

6.3. Relační srovnání

Polská identita přijala mnoho prvků zvnějšku, a to jak z východu, tak ze západu. Na druhou stranu, prvky polského kulturního vlivu se objevily v jiných regionech (v Litvě, Lotyšsku, Bělorusku, Ukrajině, Slovensku atd.). Poláci se nejvíce bránili pronikání kulturních a identitárních prvků z Německa a z Ruska, tedy ze států, se kterými mělo Polsko tradičně nejproblematictější vztahy. Toto se nakonec podepsalo i na tom, že Polsko začalo o to víc obdivovat vzdálenější mocnosti – zejména Francii a Spojené státy. (Dobroczynski 2000)

Východní rozměr hrál důležitou roli v polské zahraniční politice od pádu komunistického režimu. V jistém smyslu „národní misí“ se stala pomoc nejbližším východním sousedům v boji za svobodu a mezinárodní spravedlnosti. Mezi polskými odborníky se také objevuje názor, že obnova polské národní identity by měla vycházet z budování bližších vazeb s východními sousedy – Ukrajinou, Běloruskem a Litvou. (Killingsworth et al. 2010: 368-369)

V polském zájmu bylo, aby mu problémy s východními sousedy nebránily v integraci se Západem. Bylo zřejmé, že nevyřešené vztahy by byly považovány za problematický aspekt budoucího polského zapojení v západoevropských institucích, primárním cílem tedy bylo vyřešit je co nejdříve. Pro Polsko bylo rovněž důležité podporovat Litvu, Bělorusko a Ukrajinu jako národní státy. Tato taktika byla považována za prostředek obrany proti budoucímu ruskému imperialismu. Třetí věcí, které Polsko přikládalo důležitost, byla ochrana polských menšin žijících ve východně sousedících státech. Právě evropská integrace, konsolidace vztahů a ochrana menšin se staly hlavními prvky smluv, které Polsko během let 1990 a 1991 s východními sousedy uzavíralo. Polskými diplomaty byl tento (troj)koncept nazýván „evropskými standardy“. Dle Snydera bylo toto mimo jiné projevem politiky dobrovolné evropeizace, kterým se Polsko snažilo předejít intervenci Evropy a jejímž cílem bylo vyřešit všechny problémy před tím, než se o ně začne Evropa zajímat. Stejně tak mělo zdůrazňování a potažmo prosazování „evropských standardů“ ponoukat východní sousedy k zavádění podobných norem. (Snyder 2003: 257-258) Snyder (2003: 261) v této souvislosti zmiňuje

důležitou skutečnost a to, že politika výše zmíněných „evropských standardů“ byla prostředkem pro to, aby diplomacii nebyla využívána (problematická) historie. Na rozdíl například od Balkánu, kde se ve stejné době chorvatské etnické čistky na Srbech ze 40. let staly součástí veřejného diskurzu, polsko-ukrajinské čistky zůstaly pouze předmětem pro historiky. V roce 2004 se navíc Polsko stalo výrazným podporovatelem Oranžové revoluce na Ukrajině, a to nejen politiky, ale i ze strany široké veřejnosti. Tím došlo k výraznému zlepšení vztahů a nárůstu vzájemných sympatií. Vztahy s Ruskem byly obecně poznamenány tradičně skeptickým pohledem, odstupem a nedůvěrou k východní mocnosti. Polsko si bylo vědomo toho, jaký je rozdíl mezi ním a Ruskem ve velikosti a potenciálu. (Chwalba 2009: 181-182, 184)

6.4. Kognitivní modely

Čtvrtou kategorií obsahu identity jsou kognitivní modely, tedy světonázor sdílený členy skupiny. Obraz Polska byl budován na základech tvořených z patriotismu a důrazu na polskou hrdinskou historii. V tomto ohledu je důležitá tvorba spisovatele Adama Mickiewicze, který Polsko vyobrazoval jako mučedníka a spasitele, jako zemi, která trpěla za vyšší dobro Evropy. Západní kultura byla polskými intelektuálními elitami vykreslována jako centrum civilizace, jejíž součástí jsou všichni Poláci. V Polsku se objevil také diskurz východní, slovanské identity. Její příznivci viděli Západ jako falešný a morálně zdiskreditovaný, materialistický, bezbožný a racionalistický. Východ byl oproti tomu nahlížen jako méně sofistikovaná civilizace, zato organická, spirituální, lidská, založená nikoli na chamtivosti, ale na křesťanství. Tento diskurz je často považován za následek toho, že západní mocnosti nevěnovaly polským problémům dostatečnou pozornost. (Killingsworth et al. 2010: 360)

Polská historická paměť se nejsilněji týká zkušeností z druhé světové války. K její interpretaci se také vztahovala takzvaná „oficiální paměť“ vytvořená v počátcích komunistického režimu, jemuž do značné míry sloužila. Oficiální paměť byla dominantním diskurzem, především ve veřejném prostoru. (Killingsworth et al. 2010: 363) Prvky oficiální paměti byly oslavovány na státem organizovaných akcích, byly prezentovány v muzeích a učeny ve školách. „Oficiální“ dějiny byly často plné paradoxů, byly anachronické, obsahovaly uměle vytvořené tradice, ale pro své účely fungovaly jako koherentní a stabilní rámeček. (Poczykowski 2008: 24)

Chwalba uvádí, že Poláci mají tendenci vidět skutečnosti víc negativně a uvádí to jako jednu z typických charakteristik polské mentality. Poláci často přeceňují prohry a nedoceňují

vítězství. Jsou pro ně známější národní prohry a tragédie než vítězství a úspěchy. Tento jev poté připisuje také tomu, jak negativně Poláci nahlíželi na stát po roce 1989 (viz dále). (Chwalba 2009: 57)

Dále se vyvinula dvě paradigmatu nahlížení na minulost, která Poczykowski definuje jako národní a občanské. Národní paradigma reprezentuje mučednickou a hrdinskou interpretaci dějin, je do velké míry autorizováno státem, tímto paradigmatem interpretovaná historie má sloužit politickým potřebám a hlavním nositelem kolektivní paměti je národ. Občanské paradigma se zaměřuje na demokratické tradice Polska a historii kultury, podporuje marginalizované společenské jednotky a pluralitu historických interpretací a považuje konflikty paměti za přirozenou součást veřejné debaty. (Poczykowski 2008: 29)

Opomenout nelze roli náboženství, konkrétně katolické církve, v polské společnosti. Historicky je církev po Poláky důležitá z toho důvodu, že často běžným lidem nahrazovala funkce, které měl plnit stát, a byla pro ně spolehlivou oporou. Hrála a hraje také roli společenskou a sociální. (Chwalba 2009: 164-165) Davies uvádí, že část polské společnosti očekávala, že církev získá v novém uspořádání významný politický vliv. Projevilo se to například při diskuzích o nové ústavě v roce 1997, kdy římskokatolická církev poukazovala na přílišnou světskost znění ústavy. (Davies 2003: 424) Důležitost role církve v Polsku přidával také papež Jan Pavel II., jenž byl spojen zpravidla s konzervativními hodnotami, za což se v Polsku dočkal také kritiky. Právě konzervativní pojetí víry však obecně bylo a je církví považováno za nástroj, jak předcházet sekularizaci a snižujícímu se zájmu o víru. (Chwalba 2009: 168-170) Církev se tak nedokázala vyrovnat s novými poměry, kontraproduktivně stále zastávala autoritativní a konzervativní hodnoty, což oproti přesvědčení církevních představitelů nakonec vedlo ke snížení důvěry u veřejnosti. Konzervativní hodnoty církve navíc byly přebírány a v jistém slova smyslu zneužívány pro propagaci xenofobie, jako například vysílání Radia Maryja. Tento proud byl u části společnosti populární. (Davies 2004: 424-425)

6.5. Národní identita a politický vývoj

Dle Koczanowicze byl rozpad komunistického režimu skrz dohody tzv. kulatého stolu mezi vládou a opozicí v Polsku specifický tím, v jaké problémy nakonec vyústil. Zprv, otázkou bylo, jak provést změny bez velkého odporu lidí, kteří dosavadní režim podporovali, a zadruhé, jak pojmout revoluci, která byla organizovaná skrze dohodu s nepřáteli. Dohoda pravděpodobně zabránila násilnému průběhu, na druhou stranu komunistický režim legitimizovala a následně zkomplikovala diskuze o vypořádání s minulostí, protože ty se

stávaly součástí politických programů lidí, kteří na dohodě pracovali. Účast na kulatém stole umožnila představitelům bývalého režimu připsat si zásluhy za proběhnuvší změny. (Koczanowicz 2008: 1-2) Kvůli specifickému postavení polských komunistů se po změně režimu nepodařilo účelně prosadit mechanismy, které měly zabránit vysoce postaveným představitelům předchozího režimu v zisku politických pozic. Vyšetřování např. zločinů tajné politiky ze stalinského období či odhalování agentů bývalého režimu bylo komplikováno tím, že byly zničeny archivy apod. (Koczanowicz 2008: 4) To lze považovat za jednu z komplikací probíhající demokratické transformace, se níž se Polsko zpočátku muselo vyrovnat.

Politická strategie uplatněná v rámci jednání kulatého stolu se stala nástrojem pro jednání o interpretaci minulosti země. Soupeřící části společnosti pak prostřednictvím vyjednávání usilovaly o kompromis v názoru na minulost. To, jak političtí představitelé přistupují k minulosti země, bylo zásadním tématem polského politického života. Toto téma se stalo v určitých ohledech výraznějším než témata politická či ekonomická. Politické subjekty tak postavily vzájemné odlišování právě na tom, jak vidí minulost, což se také stalo výrazným tématem volebních programů. (Koczanowicz 2008: 9-10) Například během voleb v roce 1997 proti sobě stály dvě koalice. Na jedné straně Svaz demokratické levice (SLD) a na straně druhé Volební akce Solidarita (AWS). Předvolební kampaň byla vedena v duchu střetu dvou historicky utvořených politických sil – post-komunistů a tábora spřízněného se Solidaritou. (Siemienska 2006: 207)

V době komunistického režimu fungoval v Polsku diskurz idealizace západní Evropy. Protikomunistické elity a duchovenstvo udržovali mýtus polského evropanství – tedy ideologické a emocionální konstrukce Polska, které je součástí Evropy, ale je uměle a dočasně od rodiny evropských zemí odděleno železnou oponou. (Killingsworth et al. 2010: 361) Mytizovaný byl do značné míry také nový stát, který měl po roce 1989 vzniknout, a do kterého Poláci vkládali své naděje. Přirozeně však u mnoha lidí nesplnil očekávání. Zejména šlo o tři trendy představ nového státu: jedním byl nostalgický postoj reprezentující podporu bývalému režimu, druhým byla idea založená na neoliberálních myšlenkách, kde stát do ekonomiky a veřejného života zasahuje minimálně. Třetí proud pak podporoval silný prezidentský režim a vytvoření republiky založené na nové ústavě. (Chwalba 2009: 52-53) Jak bylo zmíněno výše, Chwalba uvádí, že jistá nespokojenost a negativní nahlížení na skutečnosti jsou historicky daným specifickým polské mentality. (Chwalba 2009: 57)

Není bez zajímavosti, že plnohodnotná demokratická ústava byla v Polsku schválena až v roce 1997. Do té doby byly prováděny změny na textu ústavy z roku 1952. To, že „řádná“ ústava Polska jakožto demokratického státu nebyla schválena dříve, však neznamená, že by se

jednalo o zápas o charakter politického systému. Do konsolidování demokracie v Polsku se toto nepromítlo. V nové ústavě z roku 1997 lze najít také odkazy na historické tradice a zkušenosti Polska. V textu se prolínají různé politické, ideologické postoje, které jsou v polské společnosti zastoupeny. Lze tam najít zmínky o tradičním vlivu polského katolicismu, konzervativní a stejně tak liberální postoje. (Kubát 2005: 35, 41)

Ve východní politice Polska se do značné míry rovněž objevila rozdělení, vycházející z opačných náhledů obsažených v intelektuálních debatách. Jedním z nich byl tzv. romantismus, který je pro aktivní podporu demokracie v post-sovětských zemích a staví na solidaritě vycházející ze společné historie zemí a strategické potřebě vytvořit bariéru proti ruské tendenci znovu získat dominanci na územích bývalých sovětských republik. Druhým z přístupů byl minimalismus, který zastává názor, že demokratická tranzice v postsovětských zemích typu Běloruska nebo Ukrajiny je nepravděpodobná a polské úsilí je tedy do jisté míry kontraproduktivní. Pohled do minulosti ukazuje, že v polské zahraniční politice převládal přístup odpovídající spíše romantismu. (Szczepanik 2011: 46)

Současná polská národní identita je tedy do velké míry ovlivňována osobními zkušenostmi pamětníků druhé světové války. Zároveň je polský pocit sounáležitosti s Evropou ovlivňován tím, aby Evropa polské historické zkušenosti ocenila. V případě, že by toto nebylo naplňováno, Poláci jsou toho názoru, že nelze mluvit o společné evropské identitě. (Killingsworth et al. 2010: 366) Polská historie a důraz na ni ze strany samotných Poláků je tak prvkem, jenž se do značné míry objevoval v polské zahraniční politice. Jak již bylo zmíněno výše, specifické interpretace polské historie měly sloužit politickým účelům.

Na začátku nového tisíciletí, s postupným příklonem k politické pravici, se v Polsku znovu objevila nacionalistická rétorika. To je připisováno tomu, že polská politická scéna čelila problému legitimizace, což vedlo k tomu, že se politici začali přiklánět k historii jako k prostředku, který by mohl posloužit ke sjednocení společnosti. To však jen dále prohloubilo existující konflikty paměti. Vytvořila se nová forma hlavního, státem podporovaného náhledu na historii, u kterého hrozí, že z něj budou opět vyloučeny některé menšiny a jejich interpretace historických událostí. (Poczykowski 2008: 26-27)

Během přístupového procesu do EU se Polsko potýkalo zejména s problémy ekonomickými v oblasti průmyslu a zemědělství. Integrace do EU byla v Polsku přijímána nejednotně. Výhrady měla Polská lidová strana zastupující zájmy zemědělců, proti vstupu byla strana Sebeobrana rovněž zastupující zemědělce a katolicky orientovaná Liga polských rodin. Mezi hlavními výhradami proti vstupu do Evropské unie se objevovala potenciální možnost

ekonomických problémů, ale také obavy ze ztráty státní suverenity a ohrožení konzervativních hodnot. (Fiala, Pitrová 2010: 183-184)

Polsko lze považovat za úspěšný příklad demokratizace země. Stejně jako v případě České republiky ale tomuto trendu nahrávalo to, že Polsko mohlo stavět na tradičním identitárním odkazu národa, který vzhledem k silně negativním historickým okolnostem má zájmy na tom, aby získal nezávislost, plnou suverenitu a zapojil se do společnosti vyspělých demokratických států západní Evropy. Historické reminiscence v národní identitě se během celého demokratizačního silně projevovaly a přirozeně je historie národa aspektem ovlivňující Polsko i dosud.

7. Ukrajina

Ukrajina je v současnosti státem, který se více než dříve potýká s kolizí národních identit. Mnohost identit na území jednoho státu je nicméně pro Ukrajinu příznačná dlouhou dobu. Existence více identit je u Ukrajiny faktorem ovlivňujícím vývoj země po získání nezávislosti v roce 1991.

Historie a národní identita Ukrajiny je úzce propojená především s Ruskem a Polskem. S Polskem je tradičně více provázaný západ Ukrajiny a to přesto, že vztahy Ukrajiny s Polskem nebyly v historii bezproblémové. Historické zkušenosti s Ruskem – jak carským impériem, tak Sovětským svazem – měly na Ukrajinu odlišné dopady. Na východě a jihu Ukrajiny se vzhledem k připojení těchto území k Rusku během 17. století vyvinul nejednoznačný smysl kolektivní identity postrádající historické vědomí. (Wolczuk 2000: 671)

7.1. Konstitutivní normy

To, že Ukrajinci historicky žili v rámci různých jiných státních útvarů, znemožnilo vytvoření celospolečenského národního vědomí. Rozdílem oproti jiným národům je tedy to, že ty se v ideálním případě utvářely na základě jednotného teritoriálního prostoru a idejí o vlastní státnosti. Na druhou stranu, kulturní stránka ukrajinského etnika se postupně rozvíjela i přes neexistující státnost, a to především během národně-osvobozeneckého hnutí vedeného hejtmanem Bohdanem Chmelnickým v polovině 17. století, v době nacionalistických a občanských hnutí v 19. století a během ukrajinské revoluce v letech 1917 až 1920. (Tsyra 2013: 50-51)

Klíčovým obdobím nicméně byla dvacátá a třicátá léta 20. století, kdy nemělo sovětské vedení monopol na ovlivňování ukrajinské národní identity, protože významná část ukrajinské populace žila na „západní Ukrajině“, která byla tehdy součástí nezávislého Polska, Československa a Rumunska. Západní Ukrajina byla plně připojena k SSSR až po druhé světové válce. Odkazy před-komunistických časů, ozbrojených bojů Ukrajinské povstalecké armády proti Sovětům a těžkosti sovětské vlády nakonec přispěly k zachování základních prvků západoukrajinské identity – tj. touhy po nezávislosti, používání ukrajinského jazyka a silně protikomunistického smýšlení. Tato identita pak byla postupně přijata i kyjevskou elitou. Mimo západní Ukrajinu a Kyjev se však zásadní množství Ukrajinců s touto identitou neztotožňovalo. Území východní a jižní Ukrajiny patřila staletí k Rusku a byla do velké míry rusifikována. Tím vznikla východoukrajinská identita, již však nelze ztotožňovat s identitou ruskou. (Burdny, Finkel 2011: 817-818) Na současné ukrajinské politické situaci tak můžeme jasně vidět vliv

diametrálně odlišného historického kontextu tvorby západoukrajinské a východoukrajinské identity.

Často opomíjenou bývá existence velké skupiny bilingvních nebo rusky mluvících etnických Ukrajinců nacházející se nejčastěji v centrální části Ukrajiny. Tato skupina si mezi dvěma výraznými a v jistém smyslu vyhraněnými identitárními koncepty nedokázala vytvořit identitu vlastní a nejprve se přikláněla spíše k identitě východní. Postupně, od přelomu tisíciletí a zejména s tzv. Oranžovou revolucí v roce 2004, se preference této skupiny obrátily směrem k Západu. Za své přijala mnoho základních prvků západoukrajinské identity. (Brudny, Finkel 2011: 820)

Západní Ukrajinci byli v době SSSR druhou nejsilnější disidentskou skupinou po kyjevských Ukrajincích. Západní Ukrajinci tak nejen vedli nacionalistická a demokratická hnutí proti Sovětskému svazu v letech 1988-1991, ale tvořili také demokratickou opozici v nezávislé Ukrajině a tvořili většinu účastníků Oranžové revoluce. (Kuzio 2012: 433)

Ve Stalinově pojetí národa mělo nejdůležitější postavení území. Každé území mělo mít titulární národ a to bez ohledu na procento populace onoho národa na daném území. Všechny svazové republiky (kromě Ruské republiky) tak měly přiznány symbolické atributy nezávislých států: ústavy, vlajky, hymny, jazyky, komunistické strany, parlamenty, média, kulturní instituce atd. V Ukrajině toto částečně umožnilo utvoření a rozvoj národně uvědomělé politické a byrokratické elity a zároveň uchování ukrajinsky mluvící inteligence. (Brudny, Finkel 2011: 817)

Během času však byly výrazné znaky ukrajinské státnosti, jako jazyk nebo kultura, marginalizovány na součást folkloru. Snahou proletářského internacionalismu bylo zobrazovat Rusy, Bělorusy a Ukrajince spojené bratrstvím a solidaritou, která vyplývá ze společné historie vztahující se ke Kyjevské Rusi. Sovětský režim nedovoloval vykreslování jednotlivých národů jako svébytných, s odlišným původem. (Wolczuk 2000: 673)

7.2. Sociální významy

Podobný problém jako u první kategorie obsahu kolektivní identity čeká také u druhé stanovené kategorie – sdílených cílů členů identity především ve vztahu k teritoriu státu. Dva hlavní identitární koncepty na Ukrajině měly a mají značně odlišně definované cíle. Západoukrajinská identita, zaměřena evropsky, kladla důraz na ukrajinský jazyk a kulturu. Východoukrajinská identita byla rusky mluvící a na Rusko politicky i kulturně zaměřená. Soupeřilo se tak především o to, jak a kým bude ta která identita veřejně a politicky podporována. (Brudny,

Finkel 2011: 820) Z hlediska národnostních menšin to v roce 1989 bylo 22 % Rusů a 72 % Ukrajinců. Většina Ukrajinců však nebyla homogenní, jelikož u nezanedbatelného počtu lidí nebyl rozvinut smysl pro etnickou a národní identitu, která by se projevovala v kultuře, jazyce, náboženství a historickém povědomí. (Wolczuk 2000: 672) Dle Iullie Tsyryfa je důležitým faktorem právě to, že Ukrajina začala budovat nezávislost ve zcela novém kontextu mezinárodního systému – v jistém slova smyslu je vznik nezávislé Ukrajiny důsledkem vzniku nového mezinárodněpolitického uspořádání. (Tsyryfa 2013: 44)

V řadách disentu od konce 50. let až do Oranžové revoluce či Euromajdanu stály osobnosti s kořeny v centrální nebo západní Ukrajině. Jihovýchodní Ukrajinci a etničtí Rusové nepodporovali cestu k nezávislosti na konci 80. let, ale zároveň jí ani neoponovali. Zatímco národní menšiny v Bulharsku, Rumunsku nebo na Slovensku sdílely pohled na demokratizaci jako na synonymum s evropskou integrací, na Ukrajině byly menšiny většinou v postavení kontrarevolucionářů. (Kuzio 2015: 120)

Kuzio uvádí, že první tři ukrajinští prezidenti podporovali podobné cíle v národní identitě a v zahraniční politice, ale odlišovali se v přístupech k demokracii. Leonid Kravčuk a Viktor Juščenko, jejichž voličská základna byla v západní a střední Ukrajině, podporovali demokratizaci. Jinak tomu ale bylo u prezidentů Kučmy a Janukovyče. Zvolení Janukovyče navíc znamenalo kontrarevoluci proti mnoha základním předpokladům, na kterých stál ukrajinský stát, a které byly podporovány prvními třemi prezidenty. Zejména se to projevilo v národní identitě a zahraniční politice. To bylo doprovázeno poklesem úrovně demokracie na Ukrajině, zmenšením míry národní suverenity a rostoucími děleními mezi regiony. Autor dále uvádí, že všichni z prvních čtyř prezidentů, bez ohledu na politické přesvědčení, se snažili o maximalizaci moci a vytvoření politických a ekonomických monopolů pod záminkou provedení reform, což se v žádném z případů v dostatečné míře nedělo. (Kuzio 2012: 429, 431)

Reformisté ze západní a východní Ukrajiny byli jednotní v 90. letech, kdy byla jejich společným nepřítelem komunistická strana. V letech 2000-2001 se však proudy rozdělily. Příčinou byl zaprvé odlišný pohled na to, jak by měl vypadat ukrajinský politický systém, a zadruhé jaké priority by měla zastávat ukrajinská zahraniční politika. Slabé elity a slabá národní jednota znemožňovala přijímání těžkých a nepopulárních reformních kroků. Janukovyč se neúspěšně pokoušel o nepopulární kroky, které měly za následek znepřátelení si poloviny země, ale jednal bez zapojení občanské společnosti a podle veřejného mínění. (Kuzio 2012: 433)

7.3. Relační srovnání

Co se týče třetí kategorie – relačních srovnání – autoři poměrně často dávají do souvislosti teritorium státu a vývoj ukrajinské identity a dalších identit s teritoriem spojených. Typické identitární rozdělení na „my“ a „oni“ je v případě Ukrajiny nejednoznačné, stejně tak identity zřetelně překračují teritoriální hranice nyní dvou nezávislých států. Výzkum z roku 1996 ukázal, že většina obyvatel Ruska a Ukrajiny se neidentifikuje s novými státy jako se svými vlastními. (Wolczuk 2000: 674)

Důležitou roli ve vnímání legitimacy území Ukrajiny, respektive v náhledu na geopolitickou roli země v regionu hrají ekonomické faktory – včetně obrazu rozdělení na Východ a Západ. (Tsyřfa 2013: 53) Jak uvádí Laba, teritoriální hranice mezi dvěma státy by měly sloužit jako ohniskové body konfliktních historických vzpomínek a jasně ukázat, která je „naše“ země, a která je „jejich“ – tedy sloužit ve prospěch jasně vymezené identity státu. Mezi Ruskem a Ukrajinou se nachází teritoriální hranice, ale zřetelná menšina na Ukrajině a velká většina v Rusku nevidí zřetelný důvod k její existenci – nevnímají tedy mezi sebou žádný rozdíl. (Laba 1995: 478) Na druhou stranu, jak uvádí Tsyřfa, jelikož byla Ukrajina dlouho považována za součást Ruska, je pro Ukrajinu důležité, aby na ni bylo ze strany západní Evropy nahlíženo jako na svébytný, existující stát. (Tsyřfa 2013: 56)

Regionální vedení měla v 90. letech relativní autonomii pro výklad historie svých regionů, za předpokladu, že dané výklady nebyly v přímém rozporu s evropskou orientací Ukrajiny. (Wolczuk 2000: 683) Evropský rozměr politické orientace v případě Ukrajiny nelze pominout, jelikož stejně jako většina ostatních postkomunistických států se Ukrajina snažila a snaží shodit prvky „Východu“ tím, že se pokouší integrovat do evropských institucionálních struktur. (Wolczuk 2000: 676)

Důležitým faktorem je to, že Ukrajina v posledních staletích postrádala vlastní státnost. Tato skutečnost vedla k tomu, že si většinová etnická skupina osvojila si různé „cizí“ druhy přístupů a pojetí kulturních aspektů státu, ať už se to týká sociálního systému, norem jednání, stereotypů, atd. S tím souvisí také rozdílné vnímání role ukrajinského jazyka, významu nezávislosti Ukrajiny či jejího budoucího směřování. (Tsyřfa 2013: 46-47)

Rovněž v rámci jednotlivých identit na území Ukrajiny lze nalézt velkou míru vymezování se navzájem. Dle dat z roku 2011 východní Ukrajinci považovali za „ty druhé“ Západ stejně jako západní Ukrajince. Obyvatelé centrální Ukrajiny měli blíže k Rusům než k západním Ukrajincům. Jihovýchodní Ukrajinci vnímali víc cize západní i centrální Ukrajince než Rusy a Bělorusy. (Riabchuk 2012: 442)

7.4. Kognitivní modely

Kognitivní modely v rámci ukrajinských identit jsou stejně jako v jiných případech silně vázané na historické zkušenosti. Sovětská historiografie přijala ruské imperiální schéma, jež zdůrazňovalo dějiny dlouhodobých vztahů s ruským státem a lidem. Podle tohoto konceptu bylo ve 14. století Moskevské knížectví přímým nástupcem Kyjevské Rusi. Pro posílení národního cítění a sounáležitosti bylo pro Ukrajinu důležité, aby oslabil nadnárodní – sovětskou identitu a místní identity tím, že bude prosazovat identitu národní v přijatelné sadě jednotících mýtů, hodnot a přesvědčení. (Wolczuk 2000: 672-674)

Problematickou kapitolou v dějinách ukrajinské státnosti a vývoje identity, zůstalo období Sovětského svazu, s nímž má dosud vlastní zkušenosti velké množství lidí. Přesto, že Ukrajinská sovětská socialistická republika měla pouze omezenou suverenitu, nelze tuto etapu opomíjet, neboť byla nedílnou součástí procesu budování státu. Ukrajinská SSR je považována za předstupeň Ukrajiny jako nezávislého státu po roce 1991 a ukrajinské vedení se tedy vyhýbalo jakémukoli odsuzování sovětské vlády v Ukrajině. (Wolczuk 2000: 681)

Z výše uvedeného vyplývá, že v ukrajinském sebepojetí se objevil negativně definovaný prvek, a to, že Ukrajina nechce být jako autoritářské Rusko. To hrálo důležitou roli v boji za demokracii a nezávislost nejen na Ukrajině, ale i ve střední Evropě. K tomuto pojetí se pak připojovaly další prvky národní identity. (Brudny, Finkel 2011: 821)

Jak bylo zmíněno výše, ukrajinská národní identita je rozdělená na dva hlavní směry, jejichž pojetí národní identity se diametrálně odlišuje. Ukrajina představuje území, kde populace nabyla protiruskou, resp. protisovětskou národní identitu už před připojením k Sovětskému svazu. Výsledkem jsou silně zakořeněné protisovětské a proevropské koncepce národní identity. Na druhou stranu, v jiných oblastech země byla sovětská identita považována za silně legitimní v době rozpadu SSSR. (Riabchuk 2012: 440)

Ukrajinská nezávislost a oddělení od Ruska, včetně vzniku politických hranic, bylo vysvětlováno nezbytností obnovy přirozené rovnováhy mezi různými civilizacemi, které utvářely ukrajinskou identitu. Ukrajinské elity nepopíraly vliv Východu, ale tvrdily, že ukrajinská identita byla utvářena v kontextu vztahů Východu a Západu, a že napětí mezi těmito dvěma pojetími z pohledu Ukrajiny bylo překonáno jejich syntézou. Ukrajinská identita tak tvoří most mezi Východem a Západem. (Wolczuk 2000: 683)

Od poloviny 90. let byla významným tématem pojetí národní identity historická tradice státnosti. Důraz byl kladen na sled národně-osvobozeneckých bojů za suverenitu země. Podle

oficiální interpretace byla první domovinou ukrajinského národa Kyjevská Rus. Kozácký hejtman Bohdan Chmelnický je považován za národního hrdinu; Leonid Kučma nazval Chmelnického patronem vlasti a spojil jeho jméno se samotnou existencí Ukrajiny. Podle něj byl prvním, kdo se pokoušel o vybudování moderního ukrajinského politického národa. Druhým pokusem o obnovení ukrajinské státnosti měla být podle oficiální interpretace Ukrajinská lidová republika. Podle prohlášení Kučmy z listopadu 1998 měla být Ukrajina po roce 1991 jejím nástupnickým státem. A byla zároveň také považována za třetí pokus obnovení státnosti. (Wolczuk 2000: 680-681)

Kuzio uvádí, že příklad Ukrajiny zdůraznil význam národnosti v post-sovětských politických a ekonomických tranzicích. Před demokratizací a ekonomickou tranzicí však musí proběhnout budování národa a státnosti. Podle autora na Ukrajině probíhala čtyřnásobná tranzice: budování národa a státnosti, politická a ekonomická tranzice. Národnost a politická kultura ale provádění politiky komplikují. V 90. letech se díky umírněným národnostním politikám Ukrajina etnickým střetům vyhnula, na druhou stranu regionální dělení přispěly k zněkolikanásobení politik v různých oblastech, včetně ekonomické nebo zahraniční. Základním předpokladem pro to, aby Ukrajina mohla úspěšně nastoupit cestu demokratizace, právního státu, boje proti korupci a socio-ekonomických reforem, bylo právě úspěšné dosažení kompromisu v budování národa a státnosti. (Kuzio 2012: 430)

7.5. Národní identita a politický vývoj

Během vlády prvního prezidenta Leonida Kravčuka měli ve vládě omezené zastoupení nacionální demokraté spadající do umírněné pravice. Přesto se jim částečně podařilo získat podporu veřejnosti a projektovat svůj vliv i na prezidenta. Takzvaná „národní otázka“ stála na přesvědčení o tisícileté historii ukrajinského národa. Rozvoj národa pak měl být podle této linie narušován imperiálními aspiracemi Ruska, což nakonec odtrhlo Ukrajinu od jejích evropských kořenů. Tzv. nacionální demokraté odmítali ruské interpretace klíčových historických událostí, období a osobností. Ukrajinsko-ruské historické vztahy pak zobrazovali jako nešťastné, až tragické. Ukrajínští demokraté zároveň považují zapojení Ukrajiny do Sovětského svazu za ilegální. Odvolávají se na existenci Ukrajinské lidové republiky a Západoukrajinské lidové republiky, které 22. ledna 1919 v Kyjevě stvrdily své sloučení, což podle nacionálních demokratů byla volba lidu. Podle tohoto pohledu poté postupoval Sovětský svaz proti ukrajinskému lidu pod záminkou „internacionalismu“, což mělo být jen krytí „ruského imperialismu“. V roce 1991 pak Ukrajinci využili svého práva na sebeurčení a vytvořili národní

stát. Podle nacionálních demokratů měly být menšiny chráněny dle evropských standardů. Stále však zdůrazňovali, že ukrajinský národ je historickým vlastníkem území. (Wolczuk 2000: 677-678)

Důležitým tématem nacionálních demokratů byl také hladomor z let 1932 a 1933. Ten byl považován za nejtragičtější událost v ukrajinské historii. Zatímco pohled na tuto událost se z pohledu jednotlivých identit lišil, nacionalisté ji považovali za záměrnou a Moskvou řízenou genocidní akci zaměřenou proti ukrajinskému lidu. Na jižní a východní Ukrajině však tato událost nemá takový status. Podobně důležitou událostí současné Ukrajiny je havárie černobylské elektrárny. Nacionální demokraté opět tuto událost vidí jako Moskvou způsobenou. Obě události pak mají ukazovat, jak bylo s Ukrajinou zacházeno jako s koloniálním územím, s populací a zdroji, které mohou být drancovány a dokonce fyzicky zničeny imperiálním centrem. (Brodny, Finkel 2011: 821)

Leonid Kravčuk viděl díky zlepšujícím se vztahům Polsko jako cestu pro Ukrajinu, jak se dostat do Evropy. Polsko podporovalo ukrajinskou nezávislost, což se promítlo v tom, že ukrajínští aktivisté kladli menší důraz na problematiku historické okolnosti vzájemných vztahů a viděli, že by Polsko mohlo pomoci Ukrajině vrátit se do Evropy. Smlouvou z května roku 1992 se stalo pro Ukrajinu Polsko důležitějším partnerem než Rusko. V této politice pokračoval Kravčuk s cílem upevňovat partnerství s Polskem proti ruské převaze ve východní Evropě. Jedním z projektů s podobným záměrem se stal návrh Baltsko-černomořského paktu se základem v polsko-ukrajinském partnerství. Tento plán, propagován zejména ukrajinskými nacionalisty, měl stabilizovat pomyslný střed mezi nežádoucí převahou Ruska v regionu a evropskou integrací, která ale byla očekávána v řádu desetiletí. S tím, jak se začaly vztahy mezi Polskem a Ruskem rozvolňovat, ale ukrajinsko-polské partnerství narazilo na své limity. (Snyder 2003: 264-266)

Leonida Kučmu, který byl v roce 1994 zvolen ukrajinským prezidentem, lze zařadit mezi antikomunistickou, proruskou elitu východní Ukrajiny. Mimo jiné byl zvolen díky vyhranění se proti nacionální linii, která byla v politice přítomna za vlády Leonida Kravčuka a jeho nacionálně demokratických spojenců. Ve volební kampani podporoval konsolidaci Ukrajiny s nezbytným ohledem na to, že Ukrajina je mnohonárodnostní stát. Slíbil například udělat z ruštiny úřední jazyk spolu s ukrajinštinou. Důležitá byla také jeho podpora eurasijskému konceptu – zdůrazňoval historickou přítomnost Ukrajiny v eurasijském prostoru a vitální národní zájmy na území bývalého Sovětského svazu. Vítězství ve volbách však pro Kučmu znamenalo potřebu návratu k jasné podpoře suverenity Ukrajiny a získání podpory

nacionálních demokratů. Představitelé státu pod Kučmovým vedením se brzy stali oponenty politické integrace s Ruskem nebo Společenstvím nezávislých států. (Wolczuk 2000: 678-679)

Přesto, že prezident Kučma upozornil, že nelze jen tak přerušit vazby s Ruskem, a to především kvůli společné minulosti, na Ukrajině zřetelně převažoval příklon k Evropě a mělo se za to, že je v zájmu Ruska, aby se demokratizovalo. Jelikož bylo Rusko považováno za hrozbu rovnováhy mezi východem a západem, na Ukrajině leželo rozhodnutí dalšího směřování. Ukrajina navíc vnímala rostoucí ruské nepřátelství vůči Západu. Ukrajínští představitelé nebyli nakloněni ani rostoucí podpoře eurasianismu v ruské politice. Jelikož se mělo za to, že by se při zvýšení napětí mezi Východem a Západem mohla Ukrajina stát nárazníkovou zónou, definitivně bylo rozhodnuto o pokračování politického směřování k Západu. Eurasianismus byl vnímán jako odporující ideji ukrajinské suverenity a samostatnosti, jelikož pouze „spojení tří bratrských národů“ – tedy Rusů, Ukrajinců a Bělorusů – mělo znamenat naplnění idejí myšlenek eurasianismu a zabezpečení patřičného statusu Ruska-Eurasie jako geopolitického centra. (Wolczuk 2000: 684-685)

Ruská propagace tzv. „ruského světa“ vytvořila dojem skutečné existence jednotné „slovanské civilizace“, v rámci níž se lidé mohou spojit skrze společnou historii a kulturu, a přes kterou mohou být posilovány ekonomické a obchodní vazby. Tyto principy ekonomické integrace, jež se staly základem eurasijské celní unie, však neměly s kulturními nebo identitárními faktory nic společného. Tímto způsobem byla tedy Ukrajině nabídnuta jakási „slovanská identita“, která se mohla stát náhražkou identity národní. (Tsyřfa 2013: 58)

Jak již bylo naznačeno výše, postavení Ukrajiny kolísalo mezi protiruskou nárazníkovou zónou během vlád Kravčuka a Juščenka a mostem mezi Ruskem a Evropou pod východními Ukrajinci Kučmou a Janukovyčem. Postavení nárazníkové zóny nebylo přijatelné ani pro Rusko, ani pro evropské podporovatele dobrých vztahů s Ruskem. Pomyslný most potom znamenal, že Ukrajina stála jednou nohou v Eurasijském prostoru a jednou nohou v Evropě, což také netěšilo ani jednu stranu. (Kuzio 2012: 435)

Přesto, že elita deklarovala, že Ukrajina plně náleží k evropské civilizaci, tento pohled nenašel odezvu v západní Evropě. Ukrajině nebyla přiznána žádná perspektiva budoucí možnosti členství v Evropské unii (Wolczuk 2000: 685) Je také nutné zmínit fakt, že záležitosti spojené s evropskou integrací nebyly v dostatečné míře vysvětlovány ukrajinským občanům, kteří tak např. nebyli seznámeni s obsahem asociační dohody, často si ani neuvědomovali rozdíl mezi Evropou v geografickém pojetí a Evropskou unií jako politickou a ekonomickou entitou. (Tsyřfa 2013: 58)

Kuzio řadí ukrajinskou Oranžovou revoluci z roku 2004 k tradici demokratizačních procesů států střední a východní Evropy, které následovaly po masových protestech, a považuje ji za projev střetu dvou identit – etnicky ukrajinské a východní slovanské. Oranžová revoluce je považována za „občanské povstání“ stejně jako za „nacionalisticko-demokratickou revoluci“. (Kuzio 2010: 286, 292)

Je nutné zdůraznit, že zahraničněpolitická priorita ve formě „návratu do Evropy“ vyžadovala také domácí reformy, které by proevropský směr podpořily. Každý ukrajinský prezident však domácí a zahraniční politiku odděloval. Odděleno tedy bylo provádění domácích politik a rétorické proklamace zájmu na členství v EU nebo NATO. V případě druhého období Kučmy a prvních let vlády Janukovyče došlo dokonce ke kombinaci zájmu na evropské integraci a domácí autoritativní politiky. S další podporou evropského směřování Ukrajiny souvisela politická fragmentace a osobní konflikty na straně západoukrajinské politické kultury, která se promítla jak ve vládě Kravčuka, tak Juščenka. (Kuzio 2012: 435)

Riabchuk zdůrazňuje, že dvojakost národní identity jednak narušovala demokratickou tranzici Ukrajiny, jednak také podkopávala její mezinárodní postavení. Na jednu stranu ukrajinští představitelé podporovali ruskou představu podobnosti obou národů a předpokládali touhu většiny Ukrajinců po znovu-připojení k Rusku. To ale ještě víc posílilo proruské iredentistické nálady a vyústilo v asertivní politiky. Na druhou stranu NATO a EU ale nechtěly uznat Ukrajinu jako perspektivního člena euroatlantického společenství. Chtěly se vyhnout konfrontaci s Ruskem a nezaplétat se do vnitřních záležitostí Ukrajiny týkajících se národní identity. (Riabchuk 2012: 440)

Strana regionů představovaná Mykolou Azarovem a Viktorem Janukovyčem se na ukrajinské politické scéně na začátku nového tisíciletí vyprofilovala jako jediná strana centrálního politického spektra se silným regionálním zakotvením a stabilní voličskou základnou se silnou podporou na Donbase a Krymu. Jde však o stranu, která zastávala „autoritativní konservatismus“, jež se projevuje v důrazu na silného vůdce, přísnou hierarchickou strukturu a konzervativní hodnoty. Janukovyč představoval ideální osobnost pro své voličské spektrum, které své volební preference nemění, je disciplinované a preferuje ekonomickou prosperitu a stabilitu před demokratizací. (Kuzio 2015: 193)

Důležitou roli hrála nízká úroveň politické kultury v rámci politických stran. K regresi demokracie, růstu korupce a ohrožení svobodných médií už začalo docházet na konci 90. let během druhého funkčního období Leonida Kučmy. Demokratický režim byl ohrožován politickými elitami, které původně vzešly jako nová politicko-ekonomická síla Ukrajiny. V případě Viktora Janukovyče navíc Kuzio ukazuje na důležitou skutečnost, a to, že byl jediný,

během jehož vlády docházelo také k potlačování politické opozice. Během Janukovyčovy vlády také došlo ke zmatnému zpomalení demokratizace, ke zkomplikování spolupráce s Evropskou unií a k odsunutí Asociační dohody do pozadí. (Kuzio 2012: 431, 433)

I když došlo k podpisu Asociační dohody Ukrajiny s EU v červnu 2014 a tím byly prozatím završeny dlouhodobé snahy o západní směřování země, Ukrajina zůstává státem, v němž historické okolnosti podpořily jasné vymezení několika identit, z nichž dvě se v určité historické fázi profilovaly vůči sobě navzájem. Ač současná situace na Ukrajině není zapříčiněna výhradně identitárními faktory, odlišná pojetí národní identity se v této situaci zásadně projevují. V Ukrajině jsou národní identity úzce spojeny s politickou profilací, což do zásadní míry ovlivňovalo a pravděpodobně nadále ovlivňovat bude také politická směřování země, respektive přístup jednotlivých politických zástupců Ukrajiny k dalšímu pokračování demokratizačního procesu, který ještě není přes nedávné pokroky završen.

8. Moldavsko

Moldavsko představuje specifický příklad země, která v roce 1991 získala poprvé v historii vlastní státnost. Situaci však od počátku komplikuje etnická roztržičnost a s tím související jiná pojetí národních identit. Od zisku nezávislosti v roce 1991 bylo Moldavsko jednou z nejméně pluralistických zemí v postsovětském prostoru. Zásadními problémy země byla konsolidace, slabá ekonomika a nefunkční právní stát, problémy s vládnutím, korupcí, masivní odchod kvalifikované pracovní síly a také problémy s identitou. Zásadní problém pro moldavskou vládu je oblast Podněstří, kde nemá žádnou autoritu a nemůže tak zajišťovat základní lidská, politická a občanská práva. (Mungiu-Pippidi 2007: 86-88)

8.1. Konstitutivní normy

Pro uvedení první kategorie obsahu kolektivní identity – kategorie členství, je třeba v případě Moldavska uvést širší kontext. Moldavsko pojí blízké vztahy s Rumunskem. Většina obyvatelstva jsou rodilí mluvčí rumunského jazyka, Rumunsko jako první uznalo Moldavsko jako nezávislý stát a těsně po vyhlášení nezávislosti, na krátkou dobu, dokonce Moldavsko přijalo některé rumunské státní symboly – konkrétně vlajku a hymnu. Nová ústava z roku 1994 ale znamenala zavádění jistých identitárních změn. Úředním jazykem nebyla rumunština, ale moldavština a historické Rumunsko bylo označováno za toho, kdo Moldavsko využíval. (Mungiu-Pippidi 2007: 92)

Výzkumy ukázaly dva typy mluvčích rumunštiny. První se identifikují jako Moldavané, druhí, kterých je menšina, jako Rumuni. V moldavské veřejnosti navíc zůstalo hluboké rozdělení na ty, jež by chtěli sjednocení s Rumunskem, a ty, kteří podporovali nezávislost. Polovina Moldavanů souhlasila s tím, že by se rumunština stala úředním jazykem spolu s rumunštinou, polovina země pak toužila, aby se Moldavsko stalo členem Společenství nezávislých států. Proevropské nálady se v zemi objevily až poté, co Rumunsko vstoupilo do Evropské unie. V té době by 70 % obyvatel hlasovalo pro integraci s EU, méně než čtvrtina by podpořila vstup do Severoatlantické aliance. (Mungiu-Pippidi 2007: 93)

To, že je moldavská společnost rozdělena převážně uměle na národním základě, potvrzuje schéma roztržičné a konfliktní politické kultury. V politické kultuře existuje sociální izolace, nedostatek důvěry mezi různými sociálními skupinami a třídami, mezi elitami a masami, což reflektuje různé fáze konfliktu a politické nestability, která vytváří sociální napětí ve společnosti. (Gorban 2011: 138)

Typickými znaky, které charakterizují moldavskou identitu, resp. její tvorbu, jsou tedy podle Mungiu-Pippidi (2007: 96-97) následující: Moldavsko postrádá národní historii, ale přetrvává tam sovětský byrokratický systém. V Moldavsku nebyl vytvořen politický národ a kulturní národ – pokud o něm lze mluvit – má velmi krátkou tradici. Moldavsko je navíc úplně politicky odděleno od Podněstří a prorumunská menšina byla pro sjednocení s Rumunskem. Země měla problémy se zajišťováním bezpečnosti svých občanů, práva a pořádku, s korupcí a klientelismem.

8.2. Sociální významy

Co se týče druhé kategorie obsahu kolektivní identity, tedy cílů členů skupiny, ty ve velké míře odpovídaly politické identifikaci obyvatel a to ještě v prvním desetiletí 21. století. Více demokratické, respektive proevropské smýšlení bylo pravděpodobnější u mužů, obyvatel městských oblastí, vzdělaných, pracujících ve veřejném sektoru a rumunsky mluvících. Moldavsko se také potýkalo s nezájmem občanů o politiku a s tím, že většina lidí považuje za nadřazenější vládu jedné strany před demokracií, resp. že průměrný moldavský volič podporuje autokratický styl vládnutí. (Mungiu-Pippidi 2007: 95)

Rozhodující roli sehrály etno-kulturní aspekty v době vzniku nezávislého a suverénního Moldavska, kdy se od konce 80. let 20. století začal znovu objevovat nacionální aktivismus. Na konci 80. let byla moldavská společnost vystavena silné politizaci způsobené především politickou frustrací a velkou měrou podílením se na protestech. To bylo podporováno rozpadem Sovětského svazu, prohlubujícími se etnickými problémy a propagací demokratických myšlenek, čímž byla společnost rozdělena na dva tábory – reformátory a konzervativce. Po vyhlášení nezávislosti Moldavska byli místní intelektuálové především prorumunští, venkovské obyvatelstvo promoldavské a rusky mluvící menšiny byly proruské. Rusky mluvící menšiny přitom na začátku 90. let tvořily asi 35 % obyvatelstva a žily především ve větších městech. Právě etnické a sociální pře mají vliv na proces demokratické tranzice. (Gorban 2011: 135-136)

Tématu identity se blízce dotýkaly politické kampaně, které refletovaly její jistou rozpolcenost. Zpočátku dominovala témata strachu z Ruska na jedné straně a z Rumunska na straně druhé. První volby vyhrály strany vzešlé z bývalé komunistické strany, agrární strana a socialisté. (Mungiu-Pippidi 2007: 94) V letech 1990 až 1994 se tedy objevovala taková témata a hodnoty, které měly získat důvěru veřejnosti. V tomto období politická pravice volala po demokratizaci, „národním obrození“ a orientaci na sjednocení s Rumunskem. Od poloviny 90. let už poté probíhal politický boj spíše na ploše socio-ekonomických problémů. Přesto je však

Moldavsko zemí, kde je krize identity rozhodujícím faktorem v polarizaci politických sil. V politickém boji mezi stranami jsou tak často socio-ekonomická a politická témata záměrně nahrazována tématy etno-lingvistickými, historickými atd. Politické diskuze tak do jisté míry fungují jako forma propagandy – zaměřují se na emoce lidí a přirozenou potřebu identifikace. (Gorban 2011: 136-138) Nahrazování socio-ekonomických témat těmi s identitárním podtextem je zajímavým jevem, jež lze rovněž považovat za specifický způsob komplikování demokratické tranzice v Moldavsku

8.3. Relační srovnání

Co se týče třetí kategorie obsahu kolektivní identity, je zde nezbytné zmínit, že území Moldavska pojímá čtyři majoritní identity, jejichž role byla důležitá mimo jiné také během konfliktu v Podněstří. Ze dvou moldavských identit je jedna pro nezávislé Moldavsko a druhá pro sjednocení s Rumunskem. Třetí identitou jsou etničtí Rusové a čtvrtou etničtí Ukrajinci. Po vypuknutí konfliktu v Podněstří se začaly tyto identity vůči sobě vyhraňovat a docházelo také k vytváření negativních obrazů nepřítele, ke konstituování hrdinů a mučedníků apod. (Verderey 2005: 33)

Nejvýznamnější „druzí“ mimo území státu je pro Moldavsko Rumunsko a Ruská federace, což také vyplývá především z toho, jak byla moldavská identita konstituována a z etnického složení země. Třetím důležitým aktérem je v tomto kontextu Evropa, což dokresluje rovněž již zmíněné geopolitické postavení země.

Jak bylo zmíněno výše, po tom, co Moldavsko získalo nezávislost, existovaly předpoklady, že dvě rumunsky mluvící země se spojí a společně budou mířit k Evropě. Tyto předpoklady se nicméně nenaplnily. Rumunští antikomunisté byli zaneprázdňeni bojem proti post-komunismu především na rumunském venkově a rozšíření o Moldavsko by pro ně znamenalo jen další komplikace. Později se Rumunsko začalo soustředit na euroatlantickou integraci, která se pro něj stala prioritou. Bilaterální vztahy se oslabily po nástupu komunistů k moci v Moldavsku v roce 2001. Důležitou agendou bylo dvojí občanství. Nakonec jej povolila i moldavská komunistická vláda, i když spíše za účelem lepších volebních výsledků, než z národnostních důvodů. Moldavané s předky žijícími v meziválečném Rumunsku tedy mohli získat rumunský pas, jenž se pro ně stal klíčem do Evropy. (Mungiu-Pippidi 2007: 100-101)

Rusko okupovalo území Moldavska v 19. století, znovu po paktu Riebentropp-Molotov, Leonid Brežněv v regionu později prosazoval co nejrychlejší cestu k socialismu a Michail

Gorbačov Moldavsko varoval, že územní nezávislost bude mít garantovanou, pouze pokud zůstane součástí SSSR. V současnosti na území Podněstří zůstávají jednotky ruské armády, které se oproti původnímu slibu nestáhly, ale chtěly plnit peacekeepingovou funkci. (Mungiu-Pippidi 2007: 98) V roce 2010 oslavilo Podněstří dvě dekády vlastní „státnosti“. Podle Mutha má na tomto faktu hlavní podíl Ruská federace a její touha zůstat v regionu politicky a kulturně přítomna a zajistit si politický vliv v Moldavsku. Podněsterská politická a kulturní identita významně závisí na etnicky ruské populaci a jazyk, kterým mluví je nejvýznamnějším vyjádřením oddělení od moldavské identity a kultury. Na území žije stejný podíl Rusů, Ukrajinců a Moldavanů. Ruština, rumunština psána azbukou a ukrajinština jsou úředními jazyky. Ruština je ale jazykem nejběžněji používaným při komunikaci na celém území. (Muth 2014: 28)

Evropa se během počátků moldavské nezávislosti a demokratické konsolidace angažovala jen částečně. Rada Evropy měla vliv na posilování demokratických menšin, které díky tomu dokázaly předejít úplnému rozpadu již tak křehkých základů moldavské demokracie. Evropská unie konflikt z roku 1992 nijak zvlášť nerefletovala. Důvodem může být prakticky neexistující institucionální společná zahraniční politika, to, že Moldavsko bylo sovětskou republikou a tedy ve sféře ruských vitálních zájmů, dále skutečnost, že na území byly složky ruské armády a také etnický prvek obsažený v konfliktu. Rada Evropy se v Moldavsku dále angažovala díky žádostem ze strany moldavských představitelů v Radě Evropy zasedajících, a to, když cítili, že v jejich domovské probíhá něco, co by mohlo demokracii uškodit. (Mungiu-Pippidi 2007: 99)

8.4. Kognitivní modely

Na území Moldavska se objevují prvky různých socio-kulturních modelů. Západní – evropský model; ortodoxní – východokřesťanský a turkický, který je zastoupen Gagauzy, se silným vlivem hebrejské, arménské a dalších kultur. (Gorban 2011: 134)

Prolínání idejí liberalismu, antikomunismu a nacionalismu tedy napomáhalo procesům sociální desintegrace a rozdělení společnosti na politickém a etnickém základě. Používání nacionalistické rétoriky podporovateli liberálních idejí, které často obsahovaly také útoky na menšinové etnické skupiny žijící na území země, způsobilo, že velká část rusky mluvící populace se stala základem konzervativních sil, které odmítaly změny v nových socio-politických podmínkách. (Gorban 2011: 136) Tuto skutečnost můžeme považovat za komplikaci demokratizačního procesu v zemi. Využívání rétoriky na etnickém základě tedy

vedlo k názorovému rozštěpení společnosti a k tomu, že část společnosti se začala vůči demokratizaci v „západním stylu“, resp. vůči intenzifikaci vztahů se Západem vymezovat.

Nicméně na současném území Moldavska se různé etnické skupiny mísily již v předsovětské době a bez zásadních mezietnických problémů. Situace se začala měnit v sovětské době a především v městských oblastech, kde byla nejsilnější imigrace, a do postsovětského období se nadále zhoršovala. S rozpadem Sovětského svazu pak došlo k emancipaci jednotlivých identit, které se začaly otevřeně názorově štěpit, tak jak již bylo zmíněno – tedy především směrem k Rumunsku, k Rusku a k vytvoření svébytné moldavské identity. (Crowther 1997: 282-283)

Dle Gorban je důležitou skutečností, že hodnotový systém, který moldavské obyvatelstvo po dlouhou dobu sdílelo, se ze silně křesťanského během 40. až 90. let 20. století změnil na komunistický. Toto vyústilo v situaci, kdy obyvatelstvo bylo odtrženo od náboženství a komunismus se nepodařilo vybudovat. To znamenalo, že na jednu stranu většina lidí ztratila základní hodnoty, na druhou stranu to na přelomu 80. a 90. let vyvolalo nárůst nacionalismu, volání po tradičních národních hodnotách, víře předků atd. (Gorban 2011: 136)

8.5. Národní identita a politický vývoj

Do zisku nezávislosti v roce 1991, což bylo poprvé v historii země, Moldavsko náleželo k Rumunsku (do roku 1812), poté k carskému Rusku (do roku 1918), k Rumunskému království (do roku 1940) a nakonec k Sovětskému svazu. Gagauzové v srpnu 1990 vyhlásili Gagauzskou sovětskou socialistickou republiku. Podněsterská SSR byla vyhlášena v září 1990. Mungiu-Pippidi uvádí jako hlavní příčinu secesionistických tendencí autorit v Podněstří obavy, které vznikly těsně před rozpadem Sovětského svazu, že nezávislé Moldavsko bude implementovat politické a ekonomické reformy, které ukončí vládu komunistů a nastane tzv. rumunizace země, která nakonec povede ke sjednocení s Rumunskem. (Mungiu-Pippidi 2007: 89-90)

Tyto okolnosti napovídají, že v Moldavsku hraje důležitou roli také geopolitika. V globálním měřítku je Moldavsko součástí postsovětského prostoru – tedy v prostoru střetu zájmů USA, Evropské unie a Ruska. V regionálním měřítku se Moldavsko nachází v problematické pozici mezi Ruskem, Rumunskem a Ukrajinou. (Gorban 2011: 135)

Během prvních pěti let nezávislosti Moldavska došlo ke stabilizaci a umírnění etnických problémů. Síly, které usilovaly o sjednocení s Rumunskem, byly marginalizovány (Crowther

1997: 319) Přesto, že v roce 1998 vyhrála volby komunistická strana, vládu utvořily středové a pravicové strany. (BBC 1998)

U voleb v roce 2001 se objevila obnovená Komunistická strana, které velkou většinou volby vyhrála. Za jejich vlády pak docházelo k omezování svobody médií, pravomocí místních správ, ke kontrole soudnictví a ke komplikování probíhajícího demokratizačního procesu. (Mungiu-Pippidi 2007: 94) V první polovině roku 2002 proběhly protesty, když Křesťansko-demokratická lidová strana požadovala po vládě anulování rozhodnutí zavést povinnou výuku ruštiny ve školách. Protesty vykazovaly silné etnické a kulturní zaměření. Znamenaly také nárůst požadavků na rezignaci vlády. Dle Gorban tak v Moldavsku mají etnické a socio-kulturní záležitosti a s tím související problémy sílu vážně podkopat legitimitu národních politických stran. (Gorban 2011: 137) V tomto případě tedy lze říci, podobně, jak již bylo zmíněno výše, že konkrétní politická identifikace reprezentovala konkrétní identitární identifikaci, jež v dané situaci rozporovala přesvědčení politických představitelů země a působila s cílem změny kulturní politiky země.

Další důležitou agendu Moldavska tvořila konsolidace vztahů s Podněstřím, která začala být mediována externími aktéry. Komunistický prezident Vladimir Voronin v prosinci 2003 odmítl konsolidační návrh Ruské federace a přiklonil se k plánu navrhovanému Spojenými státy. Voronin souhlasil s tím, aby Podněstří podléhalo mezinárodnímu dohledu, zejména pak OBSE nebo Evropské unie. Voronin dále uznal Rusko za strategického partnera, na druhou stranu zdůraznil, že nelze ignorovat názor Evropské unie, která leží v primárním vektoru směřování moldavské zahraniční politiky. (BBC 2003) Důležitým faktorem však bylo, že Ruskem navrhovaný konsolidační plán, tzv. Kozakovo memorandum, bylo pro Moldavsko nevýhodné a jeho návrh byl doprovázen masivními protesty. Memorandum mimo jiné dávalo separatistickým oblastem pravomoci disproporční vzhledem k velikosti a umožňovalo pokračování rozmístění ruské armády. Voronin memorandum odmítl i přesto, že před volbami v roce 2001 se plánoval v otázce konsolidace situace v Podněstří obracet právě na Rusko. Do voleb v roce 2005 se Voronin začal profilovat spíše protirusky. (Fenger 2007: 15-16)

Demokratizační proces v Moldavsku i přes deklarované směřování západním směrem neprobíhal úspěšně. Po masivních protestech v roce 2005 parlamentní shromáždění Rady Evropy naléhalo na moldavskou vládu, aby uvolnila pronásledování prorumunské opozice, omezila cenzuru ve státních televizích a rozhlasových stanicích a aby respektovala práva občanů na svobodu náboženského vyznání, vzdělání v rodném jazyce a svobodu projevu. Moldavská identita pak byla jedinou uznávanou v oficiálním diskurzu. (Mungiu-Pippidi 2007: 92-93)

Po volbách v roce 2009, ve kterých opět zvítězila komunistická strana, začala vládnout „Aliance pro evropskou integraci“, která dále rozvíjela vztahy s Evropskou unií a usilovala o další zintenzivňování spolupráce. Z hlediska reform se jednalo zejména o ekonomickou transformaci a oživení. Na roky 2009-2011 Moldavsko vydalo Program pro stabilizaci a ekonomickou rehabilitaci⁴, v roce 2010 vyšel dokument Rethinking Moldova s podobným účelem – tedy především plánem na pokračování ekonomické transformace⁵. V červnu 2014 nakonec došlo k podepsání Asociační dohody s Evropskou unií, která je považována za další podpůrný krok k pokračování demokratizačního procesu.

Moldavsko se od zisku nezávislosti potýká s etnickou roztržičností a slabým pojetím národní identity, která měla od počátku nejednoznačnou podporu. Země se nachází v geopoliticky problematické oblasti. To má jednak vliv na pojetí národní identity jednotlivých etnických skupin na území Moldavska (Podněstří, Gagauzové), jednak to má také vliv na směřování země. Budovaná moldavská identita začala čím dál víc vnímat jako svého oponenta Rusko, což následně vedlo k tomu, že Moldavsko se otočilo na západ a započalo (zpočátku s malými úspěchy) demokratizační proces v západoevropském stylu. A to i přes to, že v moldavské identitě není zakotven demokratický odkaz nebo sepětí se západní Evropou. Zmíněné malé úspěchy byly do velké míry zapříčiněny moldavskou vládou, která i přes vnější deklarace o zájmu na demokratizaci obsahovala autoritativní prvky. Demokratizace se tak zpočátku týkala především moldavské ekonomiky, která byla ve velmi špatném stavu. Příslib dalšího pokračování demokratizace tak stojí na dalším zintenzivňování vztahů se západní Evropou, o což má Moldavsko v současné době zájem.

⁴ Programme for stabilization and economic rehabilitation of the Republic of Moldova for 2009-2011 (Dostupný online: <http://www.onu.mfa.md/img/docs/economic-stabilization-recovery-plan.pdf>)

⁵ Rethink Moldova – Country's mid-term strategic priorities (Dostupný online: <http://www.onu.mfa.md/img/docs/rethink-moldova-2010-2013-en.pdf>)

9. Závěr

Identity státu, sebepojetí národa a demokratizace jsou výrazné jevy, které zejména v posledních dvaceti pěti letech ovlivňovaly a nadále ovlivňují veřejné dění ve státech střední a východní Evropy. Tato práce se pokoušela najít skutečnosti, které by ukázaly vzájemnou souvislost těchto jevů a to, jaký vliv měly národní identity na transformační proces od roku 1989, resp. 1991. Autorka si je vědoma, že je značně obtížné postihnout veškeré nuance projevů těchto fenoménů, jak ve vnitřní, tak zahraniční politice států. V práci se proto snažila klást důraz především na názorové proudy, které byly zastávány politickými představiteli jednotlivých zemí a měly tak rozhodující vliv, nebo takové, které představovaly (světo)názorového oponenta a měly potenciál směřování země změnit. Práce se rovněž nepokouší uvést celkový závěr úspěšnosti či neúspěšnosti demokratizačního procesu, protože jejím cílem není sledování všech faktorů, který demokratickou tranzici ovlivňují. V úvodu práce byly stanoveny čtyři výzkumné otázky, na které práce hledala odpovědi.

První stanovená výzkumná otázka zněla: *Jakým způsobem ovlivňovala identita států demokratizační proces v daném státě? Podporovala jej, nebo jej komplikovala?* V případě České republiky lze říci, že národní identita demokratizační proces podporovala. Česká národní identita v sobě nesla historicky vnímaný odkaz demokratických hodnot, humanismu, křesťanských hodnot a sounáležitosti se západní Evropou. Takto koncipovaná identita napomáhala demokratizačním cílům, které byly od prvnopočátku všeobecně akceptovány a považovány za samozřejmé a jejich dosažení bylo považováno za symbol odpoutání se od komunistického odkazu. Jisté komplikace představovaly historické reminiscence týkající se konce druhé světové války a vyhnání sudetských Němců, které se ve druhé polovině 90. let 20. století a na přelomu tisíciletí promítaly ve vztazích s Německem a Rakouskem. Vzhledem k významu, jaký jim byl v zahraničněpolitické agendě připisován, lze říci, že tato problematika byla součástí politické konsolidace před završením integrace do západoevropských struktur.

Prioritou, která byla obsažena v polské národní identitě, byl stejně jako u České republiky „návrat do Evropy“. Tento koncept byl posílen s porážkou identitárního oponenta západní Evropy – sovětského komunismu. Cílem obsaženým v polské národní identitě měla být integrace do západoevropských struktur. Národní identita tak ve svých hlavních aspektech nebyla v rozporu s procesem demokratizace. Na druhou stranu, v případě Polska lze najít také komplikace – zejména spojené s konsolidací odkazů komunistického režimu těsně po jeho pádu a výraznou měrou také v souvislosti s tím, že velkou roli v polské politice hraje interpretace dějin, která byla i významnou součástí předvolebních kampaní.

V případě Ukrajiny byla národní identita, respektive její varianty, faktorem, který po roce 1991 ovlivňoval vývoj země. Především západoukrajinská identita svým pojetím možné demokratizaci neodporovala. Je založena na historickém odkazu sounáležitosti s Evropou a značně se vymezuje vůči eurasijskému konceptu a Rusku jako takovému. Svou roli koncept západoukrajinské identity sehrál také během Oranžové revoluce a během Euromajdanu. Druhé pojetí identity však demokratizaci v evropském stylu příliš nenahrávalo. Nejen že svým pojetím projevuje větší sounáležitost s Ruskem a politické pojetí nevidělo demokratizaci jako hlavní prioritu, za svého identitárního oponenta navíc viděla a vidí i Západ a západoukrajinskou identitu. Na Ukrajině tak bylo možné vidět obojí tendence národní identity. Samotný průběh demokratizace však závisel rovněž na jiných faktorech – viz odpověď na druhou stanovenou otázku.

V případě Moldavska opět mluvíme o několika identitách na území jednoho státu. Krátce po zisku nezávislosti na Sovětském svazu se jednotlivé identity emancipovaly a jejich pozice se projevovaly velmi intenzivně. Průvodním jevem je například situace v Podněstří nebo také podpora připojení Moldavska k Rumunsku. Podobně jako v případě Ukrajiny se identitární štěpení odráželo také v politické identifikaci. Zajímavým prvkem politického vývoje Moldavska je fakt, že vláda komunistické strany přinesla zemi prozápadní směřování. Přesto, že Moldavsko bylo od prvních let nového tisíciletí orientováno spíše proevropsky a proreformně, etno-lingvistická témata a etnické rozštěpení společnosti se často stávaly významnějšími než témata politická či ekonomická. V zásadě je však možné říci, že na demokratizační proces jako celek, který probíhal zejména do konce prvního desetiletí 21. století s velkými obtížemi, neměly rozporující (zejména proruské) identity zásadní vliv.

Druhá stanovená výzkumná otázka zněla: *V případě, že identita státu demokratizační proces komplikovala - jakými způsoby se to dělo?* V případě České republiky lze hovořit především o problematických prvcích identity pramenících z negativních historických zkušeností, které se promítaly především v bilaterálních vztazích s některými státy. Jistou formou komplikace byly problémy spojené s rozpadem federace. Přes to, že téma demokratizace se v této souvislosti v politickém diskurzu objevovalo, a česká a slovenská národní identita jsou odlišné, je obtížné jednoznačně rozkol mezi Čechy a Slováky charakterizovat jako zapříčiněný identitami. To, že rozdělení federace by mohlo mít na demokratizaci negativní vliv, byl navíc pouze jeden z pohledů. Proto je tento problém pro tuto výzkumnou otázku potenciálně irelevantní, ale v tehdejší veřejném diskurzu nicméně patrný. Dalším problematickým aspektem byla přetrvávající komunistická ideologie, která nebyla

v souladu s převládajícím výkladem národní identity v 90. letech. Nicméně komunistická strana neměla na průběh demokratizace rozhodující vliv.

V případě Polska můžeme nalézt první komplikaci demokratizace již těsně po rozpadu komunistického režimu a to v problematické konsolidaci režimu nového. To bylo zapříčiněno tím, že na základě dohod tzv. kulatého stolu se představitelé předchozího režimu legitimně podíleli na vzniku demokratického státu, což s sebou neslo jisté komplikace – například týkající se lustračních procesů nebo vypořádávání se s minulostí obecně. Rozdílné interpretace minulosti byly příznačné polskému politickému prostředí i nadále a představovaly významné politické téma.

V době od zisku nezávislosti v roce 1991 se demokratizační proces na Ukrajině potýkal se značnými obtížemi. Na jednu stranu se o demokratizaci pokoušeli reprezentanti obou majoritních identit, na druhou stranu nikdo z nich nebyl z různých důvodů v demokratizačním procesu výrazně úspěšnější. Reprezentanti východoukrajinské identity nebyli striktně proti spolupráci se západoevropskými institucemi. Spolupráce však měla spíše charakter pragmatických kroků. Nicméně tato tendence se nepromítala na domácí scéně, kde docházelo k jistému omezování demokracie. V situaci, kde nedocházelo k efektivnímu procesu demokratizace a kde ideoví oponenti západní Evropy s ní byli ochotni spolupracovat, však hrálo roli mnoho faktorů – politické, ekonomické a další. Země se potýkala zejména s vysokou mírou korupce a klientelismu.

V případě Moldavska, jak bylo zmíněno výše, se objevovaly etno-kulturní rozepré především na ose proevropské a proruské. V politice bylo využíváno témat, která měla potenciál štěpit společnost na etnických základech. Tato tendence, potenciálně komplikující demokratizační proces, se v politické sféře objevovala, především však mimo vládní politiku. Proti proevropskému směřování země se vymezovalo ruský mluvící obyvatelstvo.

Třetí stanovená výzkumná otázka se ptala, *jaké prvky identity státu a demokratizačního procesu je možné identifikovat v zahraniční politice daného státu*. V případě České republiky, resp. ČSFR, se od pádu komunistického režimu v zahraniční politice projevoval identitární vliv bývalých disidentů, kteří zastávali významné politické pozice. Vliv identity na českou zahraniční politiku lze rozdělit na dva směry, jejichž společným prvkem byly již výše zmíněné historicky zakotvené demokratické hodnoty. Jeden ze směrů se orientoval na Západ a projevoval se opakovaným deklarováním zájmu o „návrat do Evropy“ a zdůrazňováním demokratických hodnot. Druhým je směr na východ, kde byla především v rámci bilaterálních vztahů Česká republika výrazným proponentem demokratizace a zdůrazňovala, že ji

s východoevropskými zeměmi pojí společné nedávné zkušenosti a že tyto země se mohou stejně jako Česká republika dát na cestu demokratizace.

V polské zahraniční politice se národní identita zpočátku promítala zejména ve východní politice. Jelikož Polsko vidělo svou roli v bránění pronikání východního vlivu směrem na západ, v souvislosti s tím se rozvinul názor, že by Polsko mělo pomáhat svým nejbližším sousedům v boji za svobodu a s budováním demokracie. Problémy s východními sousedy ostatně mohly negativně ovlivnit pohled západní Evropy na demokratizující se Polsko, respektive přímo na integrační proces. Neopominutelnou roli v tomto kontextu hrálo také vymezování se vůči Rusku, jehož gestem, potažmo nástrojem mělo být navazování úzkých vztahů s východními sousedy. Mísil se tak na jedné straně romantismus stavějící na solidaritě se zeměmi v post-sovětském prostoru, a na straně druhé minimalismus, který byl přesvědčen, že demokratizace států jako Bělorusko nebo Ukrajina je nemožná. Důraz na polskou historii se objevil také v zahraniční politice a to právě kladením důrazu na ocenění či docenění polských historických zkušeností.

Samotný charakter soupeřících ukrajinských identit je založen na dvou světových názorech, které se v mezinárodněpolitických kontextech té či oné doby vylučovaly. To, která identita převažuje v politické reprezentaci země, se tak zásadním způsobem promítalo do pojetí zahraniční politiky. Specifické geopolitické umístění, ve kterém se promítají jak zájmy západní Evropy, tak Ruska, bylo faktorem souvisejícím s proměňující se orientací zahraniční politiky Ukrajiny. Nutno podotknout, že vnější prostředí Ukrajině situaci neulehčovalo a nabízelo jí jen vylučující se alternativy. Zmínit lze například také trend oddělení zahraniční a domácí politiky, který do značné míry souvisel s problematickým zaváděním demokratizačních procesů zejména ve vztahu s EU. U politických představitelů reprezentujících východoukrajinskou identitu se to však projevilo také v tom, že své identitární přesvědčení, jež uplatňovali v domácí politice, v zahraniční politice z různých důvodů opouštěli.

Moldavská zahraniční politika byla do velké míry zatížena problémem Podněstří a s tím souvisejícími vztahy s Ruskem. Na začátku nového tisíciletí s asertivní ruskou politikou, týkající se přítomnosti ruské armády v Podněstří a rusifikace území, se Moldavsko, možná paradoxně pod vládou komunistické strany, začalo od Ruska odklánět, což mělo zejména politické a geopolitické příčiny. Jelikož by ustoupení Rusku v otázce statusu Podněstří znamenalo faktické uznání existence samostatného teritoria, Moldavsko se přiklonilo na západ a začalo vyhledávat spolupráci s Evropskou unií, což bylo dále posíleno ve chvíli, kdy sousední Rumunsko, spřízněné také identitárně, do Evropské unie vstoupilo. Samotná moldavská národní identita v sobě neobsahuje odkazy na demokratické směřování a přímou sounáležitost

se Západem, tak jako to můžeme vidět v případě České republiky, Polska a částečně v případě Ukrajiny. Identitární faktory se však promítly především v případě sounáležitosti s Rumunskem, na jejímž základě (spolu se zmíněnými politickými důvody) byla pro Moldavsko příhodným směrem demokratizace v evropském stylu. Vzhledem k tomu, v jaké vnitropolitické situaci se Moldavsko nacházelo a vzhledem k přetrvávajícím identitárním rozkolům, však byla demokratizace spojená s asistenčními programy Evropské unie nejzřetelněji pojmána jako proces ekonomických reforem, což se ukazuje mimo jiné také na tom, že přes deklarace prozápadního směřování, byl stav dodržování lidských práv na špatné úrovni.

Čtvrtá stanovená výzkumná otázka zněla: *Jakým způsobem reflektovaly státy ve své zahraniční politice případný konflikt identity a demokratizačního procesu?* V případě České republiky se objevil jistý rozkol mezi: zaprvé, národní identitou zastávající demokratické, západoevropské hodnoty a reprezentující silný zájem na integraci do západoevropských struktur; zadruhé, demokratizací, která nebyla vnímána pouze jako naplnění demokratických hodnot, ale byla představována také ekonomickou, politickou a administrativní tranzicí, nicméně byla v národní identitě obsažena; a zatřetí, politickou reprezentací, která demokratizaci politicky a administrativně prováděla. Přesto, že všeobecně akceptovaná národní identita nebyla zpochybňovaná, demokratizační proces byl především ve 2. polovině 90. let pojmán do značné míry pragmaticky a bez identitárního odkazu západoevropské integrace. Ta byla naopak v některých aspektech zpochybňována.

Přesto, že se v polské zahraniční politice objevoval faktor různých výkladů polské minulosti, který byl spojený s jednotlivými politickými představiteli, a byl kladen důraz na historický odkaz a zkušenosti polského národa, přímý vliv na zahraničněpolitické směřování země to nemělo. Za příklad podobné situace lze pravděpodobně považovat situaci těsně po pádu komunistického režimu, kdy se Polsko cítilo ohroženo sjednocujícím se Německem a navzdory převažující proevropské národní identitě na krátkou dobu uvažovalo o navázání lepších vztahů se Sovětským svazem. Tato situace však měla spíše geopolitické motivy, byť zde vliv polské národní identity můžeme rovněž najít. Jako druhý možný příklad můžeme uvést náboženský rozměr polské identity, stojící na konzervativních katolických hodnotách, jehož vliv se do jisté míry promítal také ve vztahu k evropské integraci. Jak bylo zmíněno výše, rozhodující vliv na zahraniční politiku to však nemělo, neboť se zpravidla jednalo o agendy politických stran a hnutí, která neměla zásadní politický vliv.

V ukrajinské zahraniční politice se objevovala nejednoznačnost politiky jak vůči západní Evropě, tak vůči Rusku, což pramenilo z neujasněné geopolitické situace země.

Západoukrajinská identita, jak bylo zmíněno výše, nebyla s demokratizací v evropském stylu v rozporu a více jí nahrávala. Přesto, že Ukrajina deklarovala zájem na demokratizaci a na zintenzivňování spolupráce se západní Evropou, transformační proces probíhal jen velmi pomalu, což se na druhou stranu promítalo na vztazích se západní Evropou a na postavení Ukrajiny vůči ostatním partnerům obecně. Představitelé východoevropské identity se vůči demokratické transformaci výrazně nevymezovali a i během jejich vlád pokusy o některé reformy probíhaly. Na druhou stranu, jejich vůle provádět demokratizaci v západním stylu měla motivy materiálního charakteru a svým identitárním přesvědčením komplikovali bližší spolupráci se západní Evropou.

V případě Moldavska byl konflikt mezi identitou a demokratizačním procesem představován především vymezením se proruského obyvatelstva vůči novému socio-ekonomickému prostředí. Flagrantním případem může být právě problém Podněstří, které se od transformujícího se státu administrativně oddělilo. Jak již bylo zmíněno výše, z toho poté vyplývaly zahraničněpolitické konsekvence zejména ve vztazích s Ruskou federací, jejíž zájmy související s územím Podněstří nakonec znamenaly odklon Moldavska směrem na západ, a to i přes existenci ruské menšiny a dlouholetou vládu komunistické strany. Do jisté míry se zde projevoval podobný jev jako v případě Ukrajiny – tedy oddělení domácí a zahraniční politiky. Během prvního desetiletí 21. století na domácí scéně probíhaly jednak etno-kulturní spory týkající se některých vládních kroků zejména v oblasti jazyka, a jednak také vládní kroky, které demokracii omezovaly. V zahraniční politice se však tyto problémy výrazně neprojevovaly, protože komunistický prezident Voronin z výše již zmíněných důvodů Moldavsko prezentoval jako stát, který je nakloněný Západu a má zájem na zintenzivňování vztahů s EU a (zejména) na ekonomické transformaci.

I když nelze vyvodit závěr, že identita státu je zásadním faktorem, jenž vždy ovlivňuje proces demokratické tranzice, ve zkoumaných státech sloužila a slouží především jako určitý diskurzivní rámec, v němž bylo o demokratizaci uvažováno. Identita představovala soubor kolektivních představ, které určovaly ideologické zaměření země, a to obvykle na základě historických zkušeností daného státu, národa nebo etnické skupiny. Identita státu byla také významnou plochou, na jejímž základě docházelo ke vzájemnému vymezení jednotlivých názorů na směřování země. Zde je však třeba říci, že v případě procesu demokratizace dochází k soupeření také v jiných oblastech, než je identita, a to například v ekonomických přístupech k reformám, v náhledech na vládnutí, právní stát apod., kterým se práce nevěnovala. Ve zvolených případech jsme však vzájemné vymezení na identitárním základě vidět mohli. Za hlavní příčiny se dá považovat skutečnost, že demokratizační proces započal ve specifickém

kontextu, a to s rozpadem tzv. východního bloku a komunistických režimů. Oproti nim byly budované systémy, které chtěly dosáhnout západní liberální demokracie, v přímé ideologické opozici. Země se rovněž musely vyrovnat s novým geopolitickým pořádkem, který lze uvést jako další výraznou příčinu identitárních sporů a jako faktor, který bude tuto problematiku v regionu střední a východní Evropy zřejmě ovlivňovat také do budoucna.

10. Použité zdroje

10.1. Primární zdroje

Details of Treaty No.005: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. 1950. *Council of Europe: Full list* [online]. Strasbourg [cit. 2015-11-15]. Dostupné z: <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005>

Proces přistoupení nového členského státu. 2010. *Eur-Lex* [online]. 16.03.2010 [cit. 2015-10-23]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=URISERV:l14536>

Československá zahraniční politika: Data 1/1991. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1991a. ISSN 0862-8033.

Československá zahraniční politika: Data 8-9/1991. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1991b. ISSN 0862-8033.

Československá zahraniční politika: Data 3/1992. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1992. ISSN 0862-8033.

Zahraněční politika ČR: Data 9/1993. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 1993. ISSN 1210-5619.

2. schůze Federálního shromáždění ČSFR. 1990. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář* [online]. 6. srpna 1997 [cit. 2015-10-26]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/002schuz/s002003.htm>

11. schůze Federálního shromáždění ČSFR. 1991a. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář* [online]. 6. srpna 1997 [cit. 2015-10-26]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/011schuz/index.htm>

11. schůze Federálního shromáždění ČSFR. 1991b. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář* [online]. 6. srpna 1997 [cit. 2015-10-26]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/011schuz/s011003.htm>

11. schůze Federálního shromáždění ČSFR. 1991c. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář* [online]. 6. srpna 1997 [cit. 2015-10-26]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/011schuz/s011005.htm>

13. schůze Federálního shromáždění ČSFR. 1991d. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář* [online]. 6. srpna 1997 [cit. 2015-10-28]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013022.htm>

13. schůze Federálního shromáždění ČSFR. 1991e. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář* [online]. 6. srpna 1997 [cit. 2015-10-28]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013023.htm>

2. schůze Federálního shromáždění ČSFR. 1992a. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář* [online]. 22. srpna 2005 [cit. 2015-10-30]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1992fs/slsn/stenprot/002schuz/s002021.htm>

3. schůze Federálního shromáždění ČSFR. 1992b. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář* [online]. 26. srpna 1997 [cit. 2015-10-30]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1992fs/slsn/stenprot/003schuz/s003008.htm>

3. schůze Federálního shromáždění ČSFR. 1992c. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář* [online]. 26. srpna 1997 [cit. 2015-10-30]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1992fs/slsn/stenprot/003schuz/s003010.htm>

8. schůze Poslanecké sněmovny PČR. 1993a. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář* [online]. 26. srpna 1997 [cit. 2015-10-30]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1993ps/stenprot/008schuz/s008019.htm#r9>

10.2. Sekundární literatura

ABDELAL, Rawi, Yoshiko M. HERRERA, Alastair Iain JOHNSTON a Rose MCDERMOTT. 2009. Identity as a Variable. In: ABDELAL, Rawi (ed.), Yoshiko M. HERRERA (ed.), Alastair Iain JOHNSTON a Rose MCDERMOTT. *Measuring identity: a guide for social scientists*. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, s. 17-32. ISBN 978-0-521-51818-5.

ANDERSON, Benedict R. 2008. *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 274 s. Limes (Karolinum). ISBN 978-80-246-1490-8.

Centre-right coalition government agreed in Moldova. 1998. BRITISH BROADCASTING CORPORATION. *BBC News*[online]. London, 22 April, 1998 [cit. 2015-11-12]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/82198.stm>

Moldovan president backs US plan. 2003. BRITISH BROADCASTING CORPORATION. *BBC News* [online]. 4 December, 2003 [cit. 2015-11-18]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3290891.stm>

BRUDNY, Y. M. a E. FINKEL. 2011. Why Ukraine Is Not Russia: Hegemonic National Identity and Democracy in Russia and Ukraine. *East European Politics*. **25**(4): 813-833. DOI: 10.1177/0888325411401379.

CASTIGLIONE, Dario. 2009. Political identity in a community of strangers. In: CHECKEL, Jeffrey T. a Peter J. KATZENSTEIN. *European identity*. 1st ed. New York: Cambridge, s. 29-51. ISBN 978-0-521-70953-8.

Values: Human rights, Democracy, Rule of Law. 2015. *Council of Europe* [online]. Strasbourg [cit. 2015-11-12]. Dostupné z: <http://www.coe.int/en/web/about-us/values>

CROWTHER, William. 1997. The politics of democratization in postcommunist Moldova. In: DAWISHA, Karen (ed.) a Bruce PARROT (ed.). *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 282-329. ISBN 0521592453.

ČERNOCH, Pavel. 2004. Česká integrační politika. In: PICK, Otto (ed.) a Vladimír HANDL (ed.) a kol. *Zahraniční politika České republiky 1993-2004: Úspěchy, problémy a perspektivy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 15-30. ISBN 80-86506-39-8. Dostupné také z: http://www.mzv.cz/file/16430/Zahranicni_politika_CR_1993_2004.pdf

DAVIES, Norman. 2003. *Polsko: dějiny národa ve středu Evropy*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 481 s., [8] s. obr. příl. Obzor (Prostor). ISBN 8072600834.

EU Relations with Eastern Partnership. 2015a. *European Union - EEAS* [online]. Brussels [cit. 2015-11-12]. Dostupné z: http://eeas.europa.eu/eastern/about/index_en.htm

European Neighbourhood Policy (ENP). 2015b. *European Union - EEAS* [online]. Brussels [cit. 2015-11-12]. Dostupné z: http://eeas.europa.eu/enp/about-us/index_en.htm

FENGER, Menno. 2007. The Diffusion of Revolutions: Comparing Recent Regime Turnovers in Five Post-Communist Countries. *Demokratizatsiya*. **15**(1): 5-28. ISSN 1074-6846.

FIALA, Petr a Markéta PITROVÁ. 2009. *Evropská unie*. 2., dopl. a aktualiz. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 803 s. ISBN 978-80-7325-180-2.

FINNEMORE, Martha a Kathryn SIKKINK. 1998. International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization*. **52**(No. 4): 887-917.

FUCHS, Dieter. c1989. *Die Unterstützung des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen: Westdeutscher, vi, 204 p. ISBN 35-311-2091-3.

FUCHS, Dieter. 2002. Das Konzept der politischen Kultur: Die Fortsetzung einer Kontroverse in konstruktiver Absicht. In: FUCHS, Dieter (ed.), Edeltraud ROLLER (ed.), Hans-Dieter KLINGEMANN (ed.) a Bernhard WESSELS (ed.). *Bürger und Demokratie in Ost und West: Studien zur politischen Kultur und zum politischen Prozess*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, s. 27-49.

GABER, Rusanna. 2006. National Identity and Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe. *International Journal of Sociology*. **36**(no. 3): 35-69. DOI: 10.2753/IJS0020-7659360302.

GORBAN, Anna. 2011. Ethnic and Socio-cultural Aspects of Political Culture in Moldova. *Eurolimes* : 133-149. ISSN 18419259.

HANDL, Vladimír. 2004a. Česká politika vůči Německu. In: PICK, Otto (ed.) a Vladimír HANDL (ed.) a kol. *Zahraniční politika České republiky 1993-2004: Úspěchy, problémy a perspektivy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 71-81. ISBN 80-86506-39-8. Dostupné také z: http://www.mzv.cz/file/16430/Zahranicni_politika_CR_1993_2004.pdf

HANDL, Vladimír. 2004b. Politika sousedství a středoevropské spolupráce. In: PICK, Otto (ed.) a Vladimír HANDL (ed.) a kol. *Zahraniční politika České republiky 1993-2004: Úspěchy, problémy a perspektivy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 57-64. ISBN 80-86506-39-8. Dostupné také z: http://www.mzv.cz/file/16430/Zahranicni_politika_CR_1993_2004.pdf

HOLÝ, Ladislav. 2010. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 233 s. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-018-6.

HOLZER, Jan. 2013. Nedemokratické režimy a demokratizace. In: HOLZER, Jan, Pavel MOLEK a kol. *Demokratizace a lidská práva: Středoevropské pohledy*. Praha - Brno: Sociologické nakladatelství v koedici s Masarykovou univerzitou, s. 32-49. ISBN 978-80-7419-159-6.

HUNTINGTON, Samuel P. 2008. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. 1. vyd. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 343 s. ISBN 9788073251567.

CHWALBA, Andrzej. 2009. *Polsko 1989-2008: dějiny současnosti*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 254 s. ISBN 978-80-7325-185-7.

JEPPEPERSON, Ronald L., Alexander WENDT a Peter J. KATZENSTEIN. 1996. Norms, Identity and Culture in National Security. In: KATZENSTEIN, Peter J. (ed). *The culture of national security: norms and identity in world politics*. New York: Columbia University Press, s. 33-75. ISBN 0231104693.

KATZENSTEIN, Peter J. 1996. Introduction: Alternative Perspectives on National Security. In: KATZENSTEIN, Peter J. (ed.). *The culture of national security: norms and identity in world politics*. New York: Columbia University Press, s. 1-32. ISBN 0231104693.

KATZENSTEIN, Peter J. 2005. *A world of regions: Asia and Europe in the American imperium*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, xiv, 297 p. ISBN 08-014-7275-X.

KILLINGSWORTH, M., M. KLATT a S. AUER. 2010. Where Does Poland Fit in Europe? How Political Memory Influences Polish MEPs' Perceptions of Poland's place in Europe. *Perspectives on European Politics and Society*. 11(4): 358-375. DOI: 10.1080/15705854.2010.524408. ISSN 1570-5854.

KOCZANOWICZ, Leszek. 2008. *Politics of time: dynamics of identity in post-communist Poland*. New York: Berghahn Books, xii, 181 p. ISBN 18-454-5510-X.

KOSTELECKÝ, Tomáš, Alena NEDOMOVÁ. 1997. The Czech National Identity. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 5(1): 79-92. ISSN 1210-3861.

KOWERT, Paul a Jeffrey LEGRO. 1996. Norms, Identity, and Their Limits: A Theoretical Reprise. In: KATZENSTEIN, Peter J. (ed.). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press, s. 451-497. ISBN 0231104693.

KRATOCHVÍL, Petr, Petra CIBULKOVÁ a Vít BENEŠ. Foreign policy, rhetorical action and the idea of otherness: The Czech Republic and Russia. *Communist and Post-Communist Studies* [online]. 2006, 2015-11-16, 39(4): 497-511 [cit. 2015-11-10]. DOI: 10.1016/j.postcomstud.2006.09.002. ISSN 0967067x.

- KUBÁT, Michal. 2005. *Demokracie v Polsku: politický systém Polské republiky (1989-2005)*. Vyd. 1. Praha: Slon, 181 s. Politické systémy. ISBN 80-864-2946-6.
- KUZIO, Taras. 2010. Nationalism, identity and civil society in Ukraine: Understanding the Orange Revolution. *Communist and Post-Communist Studies*. **43**(3). DOI: 10.1016/j.postcomstud.2010.07.001. ISSN 0967067x.
- KUZIO, Taras. 2012. Twenty years as an independent state: Ukraine's ten logical inconsistencies. *Communist and Post-Communist Studies*. **45**(3-4): 429-438. DOI: 10.1016/j.postcomstud.2012.06.005. ISSN 0967067x.
- KUZIO, Taras. 2015. *Ukraine: democratization, corruption, and the new Russian imperialism*. Santa Barbara, California: Praeger Security International, xxv, 611 pages. ISBN 9781440835025.
- LABA, Roman. 1995. The Russian–Ukrainian Conflict: State, Nation and Identity. *European Security*. **4**(no. 3).
- MANSFELDOVÁ, Zdenka. 2006. The Czech Republic: Critical democrats and the persistence of democratic values. In: KLINGEMANN, Hans-Dieter (ed.), Dieter FUCHS (ed.) a Jan ZIELONKA (ed.). *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. New York: Routledge. ISBN 0-415-47962-2.
- MCMANUS-CZUBIŃSKA, Clare, William L. MILLER, Radoslaw MARKOWSKI a Jacek WASILEWSKI. 2003. Understanding Dual Identities in Poland. *Political Studies*. **Vol 51**: 121-143.
- MUNGIU-PIPPIDI, Alina. 2007. Disputed Identity as Unescapable Pluralism: Moldova's Ambiguous Transition. *Romanian Journal of Political Science* [online]. **7**(2): 85-101. ISSN 1582456X.
- MUTH, Sebastian. 2014. Linguistic landscapes on the other side of the border: signs, language and the construction of cultural identity in Transnistria. *International Journal of the Sociology of Language*. **2014**(227): 25-46. DOI: 10.1515/ijsl-2013-0086. ISSN 1613-3668.
- PLECITÁ-VLACHOVÁ, Klára. 2011. Czech National Identity: Struggling to Survive. *Our Modern Identity*. : 41-49.
- POCZYKOWSKI, Radoslaw. 2008. Building the past, forgetting the future: Is Poland a historical knowledge based society? *LIMES: Cultural Regionalistics*. **1**(1): 22-31. DOI: 10.3846/2029-0187.2008.1.22-31. ISSN 2029-0187.
- REIMAN, Michal. 2004. Rusko v české politice po roce 1989. In: PICK, Otto (ed.) a Vladimír HANDL (ed.) a kol. *Zahranční politika České republiky 1993-2004: Úspěchy, problémy a perspektivy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 109-113. ISBN 80-86506-39-8. Dostupné také z: http://www.mzv.cz/file/16430/Zahranicni_politika_CR_1993_2004.pdf
- RUSTOW, Dankwart. 1970. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*. **2**(no. 3): 337-363.

- RIABCHUK, Mykola. 2012. Ukraine's 'muddling through': National identity and postcommunist transition. *Communist and Post-Communist Studies*. **45**(3-4): 439-446. DOI: 10.1016/j.postcomstud.2012.06.007. ISSN 0967067x.
- SCHMITTER, Philippe C. 1994. Dangers and Dilemmas of Democracy. *Journal of Democracy*. **5**(no. 2): 57-74.
- SIEMIENSKA, Renata. 2006. Poland: Citizens and democratic values. In: KLINGEMANN, Hans-Dieter (ed.), Dieter FUCHS (ed.) a Jan ZIELONKA (ed.). *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. New York: Routledge. ISBN 0-415-47962-2.
- SNYDER, Timothy. c2003. *The reconstruction of nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569 - 1999*. New Haven: Yale University Press, xv, 367 s. ISBN 03-000-9569-4.
- SZCZEPANIK, Melchior. 2011. Between a Romantic 'Mission in the East' and Minimalism: Polish Policy Towards the Eastern Neighbourhood. *Perspectives: Review of International Affairs*. **19**(2): 45-66. ISSN 1210-762X.
- TERRY, Sarah Meiklejohn. Poland's foreign policy since 1989: the challenges of independence. *Communist and Post-Communist Studies*. 2000, **33**(1): 7-47.
- TULMETS, Elsa. 2014. *East Central European foreign policy identity in perspective: back to Europe and the EU's neighbourhood*. 1st pub. New York: Palgrave Macmillan, xiii, 326 s. ISBN 978-0-230-29130-0.
- TULMETS, Elsa. 2011. Introduction: Identity and Solidarity in the Foreign Policy of East Central European EU Members: Renewing the Research Agenda. *Perspectives: Review of International Affairs*. **19**(No. 2): 5-26. ISSN 1210-762X.
- VERDERY, Ashton. 2005. Ethnic Peace and War. *Undercurrent*. **II**(3): 27-35.
- VLACHOVÁ, Klára a Blanka ŘEHÁKOVÁ. 2009. Identity of non-self-evident nation: Czech national identity after the break-up of Czechoslovakia and before accession to the European Union. *Nations and Nationalism*. **15**(2): 254-279.
- WEISS, Tomáš. 2011. Projecting the Rediscovered: Czech Policy Towards Eastern Europe. *Perspectives: Review of International Affairs*. **19**(2): 27-44. ISSN 1210-762X.
- WENDT, Alexander. 1992. Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*. **46**(no. 2): 391-425.
- WENDT, Alexander. 1999. *Social theory of international politics*. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, xv, 429 s. Cambridge studies in international relations. ISBN 05-214-6960-0.
- WOLCZUK, Kataryna. 2000. History, Europe and the "national idea": The "official" narrative of national identity in Ukraine. *Nationalities Papers*. **28**(4): 671-694. DOI: 10.1080/00905990020009674. ISSN 0090-5992.